

KNJIŽNICA MAKSE SPOSA,

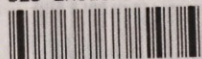
Domoznanski oddelek

929

ŽNIDERŠIČ A.

Spomini

929 Žnideršič A.

0032164

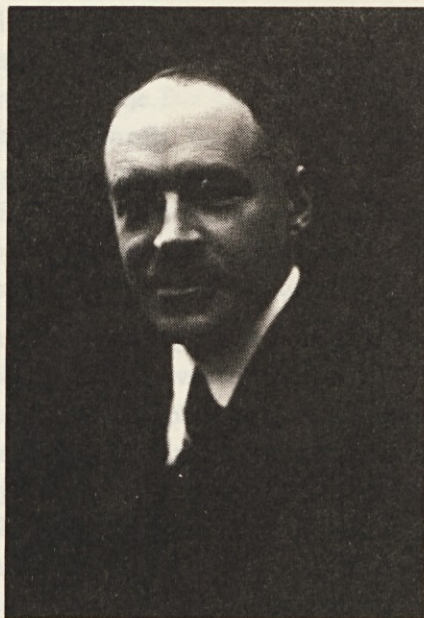
COBISS ©

COBISS ©

■ ANTON ■
ŽNIDERŠIČ

*Spomini
in
Zapiski*

72 104

■ ANTON ■
ŽNIDARŠIČ

Spomini in Zapiski

Ljubljana, 1990
Samoizdaja

KNJIŽNICA MAKSE SAMSA,
ILIRSKA BISTRICA

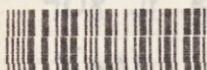
Domoznanski oddelek

929

ŽNIDERŠIČ A.

Spomini

929 Žnideršič A.

0032164

COBISS ®

32 164

avtor: Anton Žnideršič

naslov: Spomini in zapiski

izdajatelj: Samozaložba Alenka Mikačič roj. Žnideršič

Oblikovanje: Vida Ogorelec

Tisk in rač. oblikovanje: TORI, Ljubljana

Naklada 300

Ljubljana 1990

Po mnenju Republiškega komiteja za kulturo (št. 415-580/89) z dne 9.1.1990, je knjiga Antona Žnideršiča: Spomini in Zapiski oproščena temeljnega in posebnega prometnega davka

Proti koncu prve polovice 19. stoletja je bila slovenščina v bistvu jezik kmetov, maloštevilnega delavstva in nižjih plasti mestnega prebivalstva, jezik poučnih ali nabožnih knjig in enega samega skromnega tednika na štirih straneh. Nemščina je bila pogovorni in dopisovalni jezik slovenskih izobražencev. Odtlej pa do prve svetovne vojne pa so Slovenci napredovali kakor nikdar ne prej ne pozneje. Dobili so narodno zavedno meščanstvo, razvili najrazličnejša kulturna področja, umetnost in znanost v slovenskem jeziku, ustvarili množino političnih, kulturnih in gospodarskih organizacij, izdajali pet dnevnikov, pokrajinska, strokovna glasila, revije, tednike in mesečnike - skratka, v neprestanem boju za enakopravnost so postali iz zaostalega razvit narod in premostili zaostanek, ki jih je težil od srednjega veka.

Anton Žnideršič, ki ga predstavlja ta knjižica z njegovimi lastnimi besedami, je ob začetku prve svetovne vojne dopolnil 40 let. Nadarjen, podjeten, dinamičen, vsestranski, vedno poln idej je znal izkoristiti možnosti, ki jih je dajala Ilirska Bistrica s svojo bistro vodo, ustanovil prvo kranjsko tovarno testenin, se ukvarjal s čebelarstvom, uveljavil v njem nov, po njem imenovan panj, bil čebelarski prevoznik, izvoznik in trgovec, lastnik žage in opekarne. Podjetnost je bila združena z dejavnostjo v društvih in strokovnih glasilih, z razmišljujočo in iščočo naravo, z narodno zavestjo, domoljubjem in veseljem do literature in do lastnega ustvarjanja. Na takih, na svoj kraj navezanih pa v svet odprtih ljudeh je rasel napredek slovenskega naroda, njegove samozvesti in njegovega imetja.

Prav bi bilo, da bi take ljudi, ustvarjalce našega razvoja bolj spoznali, da bi jih zlasti poznali v krajih, kjer so živeli. Naj bi ta knjižica prispevala k temu.

Vasilij Melik

Predgovor

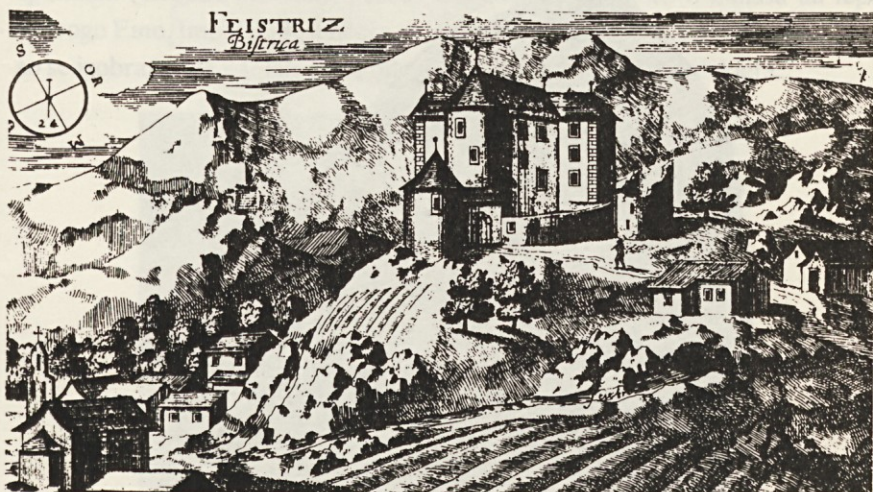
Spomini in pesmi, napisane v dveh zvezkih, so bile najdene v zapuščini Antona Žnideršiča. Hrani jih njegova edina še živeča hči Alenka Mikačič. Spominske črtice so bile spisane leta 1925, pesmi pa zbrane v letu 1930, razen Poslednje pesmi, ki je bila sestavljena pozneje.

V spominih so opisani prelepi kraji onstran Snežnika, ki pripadajo jugozahodni Notranjski, kakor tudi ljudje in njihovi običaji, razmišljanja in način življenja na prelomu stoletja.

Tekst je objavljen brez sprememb in posegov.

Življenjepis Antona Žnideršiča

Ilirsko Bistrice obdaja z ene strani dolina Notranjske Reke, z druge obronki Snežniškega pogorja.

Litografija starega gradu po Valvazorju leta 1697

V tem čudovitem kraškem svetu se je rodil 13. marca 1874 Anton Žnideršič. Hiši so po domače rekli "pri Košomatovih". Med vrhovi Snežnika je tudi Košomatovka (1198 m). Ker so bili Žnideršičevi lastniki precejšnjih gozdov v tem predelu, je mogoče zaključiti, da obstaja določena zveza med tema dvema imenoma. Tudi oče in njegovi predniki so nosili ime Anton in so bili v tem kraju že od nekdaj ugledna, spoštovana in cenjena družina. Rojstvo prvega Antona Žnideršiča se omenja leta 1740. Mati našega Antona, Frančiška, je bila iz starodavne bistriške družine Domladiš.)

*Anton Žnideršič - Košomatov, rojen leta 1804 v
Ilirski Bistrici, ded čebelarja in industijalca An-
tona Žnideršiča*

(Osnovno šolo je Anton Žnideršič končal v domačem kraju, nato ga je oče poslal k stricu v Kočevje, kjer je obiskoval štiri razrede gimnazije.) Učenje je moral prekiniti zaradi nenadne, zgodnje očetove smrti. Vrnil se je domov in prevzel precej zadolženo, srednje veliko, posestvo.

Prva leta njegovega gospodarjenja so bila težka. Najprej je rešil posestvo nasilnih upnikov, potem pa je začel povečevati posest s skrbnim, vztrajnim in preudarnim delom. Največji sloves si je pridobil kot čebelar. Prvo znanje in izkušnje si je pridobil od očeta in soseda, takratnega bistrškega župana Aleksandra Ličana. Pogosto se je mudil pri Ličanovem čebelnjaku, zato so ljudje govorili, da prihaja tja bolj zaradi lepe županove hčerke, kakor pa zaradi čebel. Res se je z Emo Ličan tudi oženil. Ženinega očeta je opisal v spominih (Gradba zvonika), pesem "Le meni" pa se gotovo nanaša na lepo soprogo Emo. Imela sta šest hčera, od katerih sta dve umrli v rani mladosti. Vse so se izobraževale v šolah, ki so bile v tistih časih običajne za dekleta.

Anton Žnideršič z ženo Emo roj. Ličan leta 1896

Košomatovo posestvo je obsegalo travnike in polja v rodovitni dolini Notranjske Reke, obširne gozdove v pogorju Snežnika in veliko parcelo v najlepšem delu stare Ilirske Bistrice, z obeh strani potokov Bistrica in Sušec. Tu je bila, med obema potokoma, enonadstropna, prostrana stanovanjska hiša. Z druge strani Sušca je bil negovan vrt, ki se je nadaljeval v pobočje proti planoti Ravnice na obronkih Snežnika. Na pobočju je bil obsežen sadovnjak z najrazličnejšim sadnim drevjem. Na podnožju je stalo enonadstropno, veliko gospodarsko poslopje. V pritličju so bili hlevi, zgoraj so spravljali seno. Vrt se je končal v Suški rebri z lepimi slapovi, kjer so rasli veliki jeseni in drugo listnato drevje. Na drugi strani potoka Bistrica je bil lepo urejen čebelarski vrt z velikim čebelnjakom. Ob vrtu je stalo poslopje, ki so mu rekli medarna. Sem

*Anton Žnideršič s hčerkami Emo, Danico, Nado,
Alenko leta 1913*

so spravljali med, vosek in različne čebelarske potrebščine: panje z okvirji, centrifuge za trčanje medu in satja, kletke za matice, razne kadike, grebljice, čebelarska pokrivala s pajčolani in drugo orodje. V posebni veži so stale pločevinaste kante in zabojniki. Tu so med pripravljali za odpremo po celi tedanji Avstroogrski monarhiji in izven nje.

Nad Bistrico je bila zgrajena žaga z odprtim skladiščem za hlode in rezan les - plohe. Ti so bili zloženi v trikotne in štirikotne skladovnice, da bi se sušili. O žagah in mlinih v tem kraju govori obširneje Žnideršič sam.

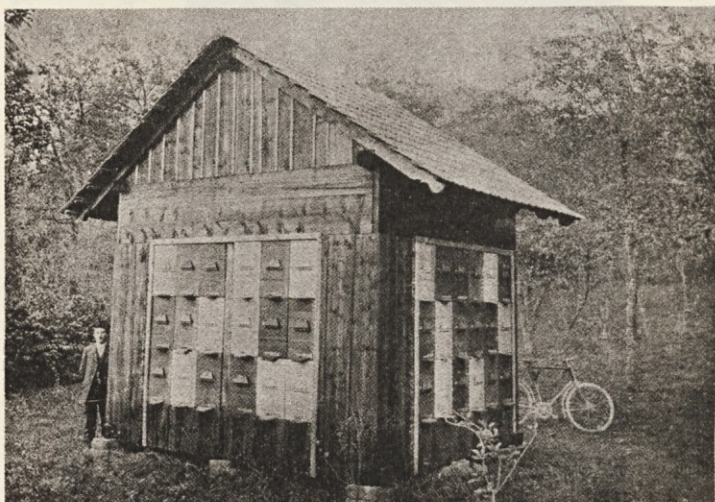

*Anton Žnideršič z eksperimentalnim panjem
leta 1943*

[Doma si je uredil vzoren čebelnjak.] Z opazovanjem, razmišljanjem in branjem je prodiral globoko v skrivnosti življenja, dela in organiziranosti čebeljih družin. Videl je, da tudi povečani panji - kranjiči, s katerimi je začel, ne odgovarjajo. Tudi druge oblike panjev, ki jih je preizkušal, mu niso bile všeč.

morda

V strokovni literaturi je večkrat obširno opisano to iskanje in preizkušanje, ne samo njegovo, temveč tudi drugih naših in zamejskih čebelarjev. Končno je prišla v Žnidersiščeve roke tudi knjiga nemškega čebelarja Albertija z opisom Albertijevega panja. Začel je uporabljati ta panj, vendar ga je znatno predelal in pozneje stalno izpopolnjeval. Tako je izumil nov tip panja. Na občnem zboru Slovenskega čebelarskega društva, ki mu je bil odbornik od začetka, so še pred prvo svetovno vojno sklenili, naj se imenuje Alberti-Žnidersiščev panj ali kratko **AŽ** panj. Njegova uporaba se je hitro razširila in je še danes pri čebelarjih v slovenskem prostoru na splošno v rabi.

Žnidersiščev čebelnjak na Topolcu

Žnidersišč je stalno poudarjal važnost prepeljavanja čebeljih družin na pašo. Zavedal se je, da je vsako čebelarjenje v večjem obsegu obsojeno na neuspeh, če se odvija na enem in istem mestu. Poleg velikega čebelnjaka z več kot petsto panji v Ilriski Bistrici, je postavil še drugod manjše čebelnjake, kamor je vozil družine na pašo, ko je tam medilo cvetje ali gozd. Čebele je prevažal po Notranjski pa vse do Dalmacije in Furlanije. Uvedel je še več drugih

novosti in postal eden največjih proizvajalcev medu, voska, kranjskih čebeljih matic v avstroogrski monarhiji in izve nje. Njegov svak Aleksander Ličan je kot ruski ujetnik za časa prve svetovne vojne našel njegovo matico celo v daljni Rusiji. Udeleževal se je številnih čebelasrkih razstav in prireditiv. Iz številnih evropskih držav je prejel za izredno kvaliteto proizvodov in za AŽ panj okoli 20 plaket in odlikovanj.)

Anton Žnideršič ob panjih

Svoje izkušnje in znanje je radodarno in zavzeto prenašal tudi na druge, posebno mlajše čebelarje. Njegov čebelnjak in čebelarski vrt sta v tistih časih postala prava čebelarska visoka šola. Tu je bilo nešteto čebelarskih tečajev in sestankov s teoretično in praktično vsebino, na katerih je sodeloval kot izreden predavatelj.

Mnogo je tudi pisal, saj njegove članke najdemo v skoraj vseh letnikih Slovenskega čebelarja. Napisal je knjigo "Naš panj", v kateri je opisal svoj izum. Okrajšana je izšla v srbohrvaščini (Naša košnica, 1932) in nemščini (Bienenzucht, 1931). Udeleževal se je v tedanjem čebelarskem društvu. Na predlog strokovnjakov je sekcija za tehnologijo in standarde IX. kongresa Jugoslovaskih čebelarjev v Osijeku leta 1979 razglasila kot standarde za SFRJ štiri izvirne tipe panjev s premičnim satjem, med njimi tudi AŽ panj, ki se je udomačil zlasti v Sloveniji.

Umno čebelarstvo je Žnideršiču prinašalo znatne dohodke. Bilo je to pravo veliko podjetje, dobro vođeno in smotrno organizirano. Denar od čebelarjenja, žag in mlina je vložil v novo podjetje. Skupaj z družabnikom Valenčičem iz Trnovega je ustanovil 1899 za tiste čase veliko in moderno tovarno testenin, ki jo je imenoval "Pekatete", kar pomeni "Prva kranjska tovarna

Prostor za razgrevanje strjenega medu

Čebelarški shod v Ilirski Bistrici, ki ga je organiziral leta 1900 Anton Žnideršič

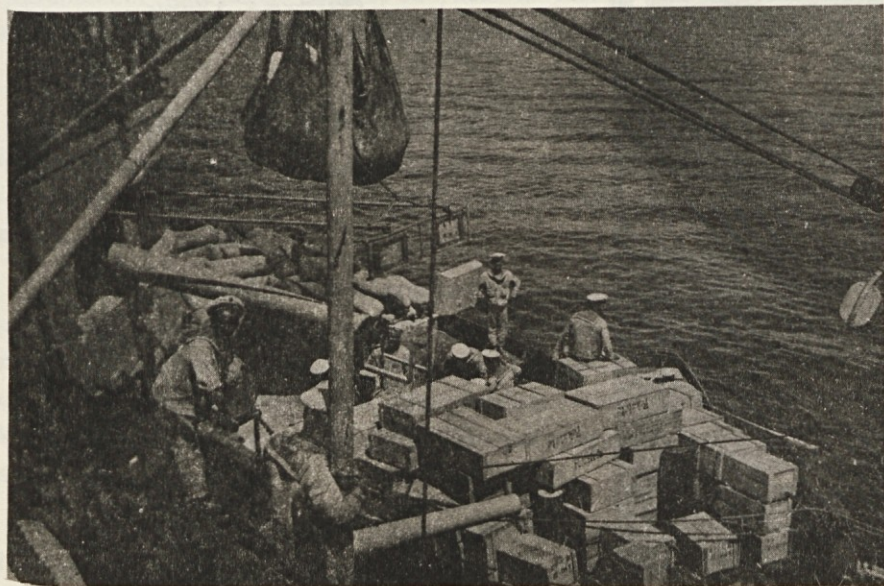
testenin". Različni izdelki tovarne so se zaradi kakovosti dobro prodajali po celi državi. Leta 1904 je tovarna pogorela. Po požaru jo je obnovil, razširil in moderniziral. Potok Bistrica je tekel izpod velike štirinadstopne tovarniške stavbe in je poganjal tovarniške stroje. Spričo razširitve podjetja pa naravna vodna moč ni več zadostovala in je bilo treba nabaviti parni stroj - lokomobil. Lokomobila je poganjala vse stroje v tovarni, žago ter dinamo za proizvodnjo elektrike. Lokomobil so kurili z žaganjem in drugimi odpadki, ki so jih dobili pri rezanju lesa in hlodov. Na ta način je bila dosežena visoka stopnja ekonomske in energetske učinkovitosti. To je bil prvi industrijski obrat večjega obsega na Notranjskem, ki je naznanjal začetek industrializacije tamkajšnjih krajev. Zaposlenih je bilo okrog 60 delavcev in delavk. Lesene zabožčke za testenine so izdelovali na Žnideršičevih ali najetih žagah. Leta 1909 je ustanovil Žnideršič Kranjsko čebelarsko zadrugo s sedežem v Ilirski Bistrici. Bil je tudi predsednik Gasilskega društva v Bistrici in vsaj dve mandatni dobi v začetku stoletja župan.

*Notranjost tovarne testenin Pekatete v Ilirski
Bistrici leta 1901*

Prevoz lokomobile v bistriško tovarno Pekatete

Vkrčavanje testenin Pekatete na ladjo

PRVA KRANJSKA TOVARNA TESTENIN

ŽNIDERŠIČ & VALENČIČ ILIRSKA BISTRICA

Brzojavke: Pekatete.

Železn. postaja: Trnovo-Bistrica.

Il. Bistrica, 4. junija 1912.

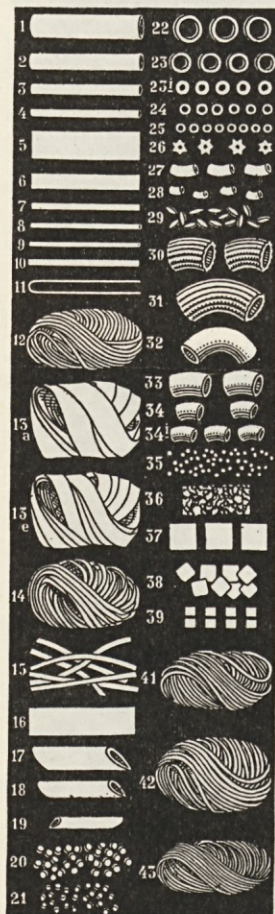
191...

Pobotnica.

mo da smo prejeli iz konkurzne nase
 Prana Bomsar bivšega trgovca v Idriji
 29.19 (iva.jsetindevet 19/00)
 ou konkurzne, a upravitelja p. A. F. p. nana izplačano.

Valenčič

Vzroci testenin Pekatete leta 1912

Po prvi svetovni vojni pa so prišli za naše ljudi v krajih pod italijansko okupacijo težki časi, ki so se še stopnjevali s prihodom fašistov na oblast. Italijani so zatirali slovensko besedo in ovirali gospodarsko dejavnost naših ljudi. Fašisti so Žnideršiča kot zavednega Slovenca večkrat zaprli in zasliševali. Pekatete v italijanskem državnem okviru tudi niso mogle uspevati. Iz teh razlogov je Žnideršič prodal vse premoženje v Ilirski Bistrici, zapustil leta 1930 svoj rojstni kraj in se z vso družino preselil v Ljubljano. V Ljubljani ga je zadela še ena nesreča. Zbolela mu je soproga Ema in čez nekaj let umrla. Oba udarca usode sta ga zelo prizadela, nista pa mogla zlomiti njegove ustvarjalne volje. Tudi v novem okolju je našel širok krog prijateljev in znancev. Posebno so ga veselili tedenski sestanki nekaterih znanih ljubljanskih čebelarjev v posebnem prostoru kavarne Union, ki se jih je redno udeleževal. Postal je predsednik Slovenskega čebelarskega društva. Nadaljeval je tudi s čebelarjenjem, vendar nikoli več v takem obsegu kot nekoč. Nabavil je nov tip ameriških okvirnih panjev, s katerimi je dosegel dobre rezultate. Na Viču pri Ljubljani je z družabnikom Dolničarjem odprl še eno, nekoliko manjšo tovarno testenin. Po osvoboditvi je prevzelo tovarno podjetje Žito-Ljubljana, ki tu izdeluje Pekatete.

V Mariboru je ustanovil s hčerko Emo tovarno Mirim, kjer so izdelovali znano čokolado. Tik pred drugo svetovno vojno je hči Ema s soprogom Desnico prodala mariborsko tovarno in ustanovila novo, večjo tovarno čokolade v Zagrebu.

Žnideršič je doumel pomen dobre organizacije dela in poslovanja. Prebiral je knjige začetnikov znanstvene organizacije, posebej pa Taylorja, in uporabljal njegove izkušnje. Spodbujal je svobodno iniciativo zaposlenih in deloval kot učitelj s poučevanjem, dokazovanjem in prepričevanjem. Dobro in kvalitetno delo je primerno nagrajeval. Zato tudi ni imel težav z zaposlenimi, ki so ga cenili in spoštovali.

Dolgoletno delo v gospodarstvu, kjer je vladalo svobodno tržišče in je bil boj za obstanek neizprosni, ga je privedlo tudi do proučevanja odnosov med proizvodnjo, prodajo in potrošnikom. V Ljubljani je izdajal (1932-1934)

časopis z naslovom "Detajlist", namenjen predvsem trgovcem na drobno, ki jih je bilo tedaj pri nas lepo število. Izhajal je iz spoznanja, da morata kvaliteta in izbor izdelkov ter trgovina služiti predvsem potrošniku. V člankih, ki jih je napisal v tem listu, je poudarjal pomen raziskovanja tržišča. Zavzemal se je za kvalitetno reklamo. Propagiral je zanimivo in privlačno urejene izložbe, ki naj bi jih urejali šolani aranžerji. Spodbujal je strokovnost in prijazno obnašanje trgovcev in prodajalcev.

Tesno povezano z gospodarsko dejavnostjo je bilo proučevanje finančnega poslovanja, posebno knjigovodstva. V pogojih stabilnega gospodarstva je dobro knjigovodstvo služilo smotrному vodenju podjetij, podatki pa so morali biti točni in ažurni. O teh problemih je napisal knjigo *Reforme knjigovodstva in pisarniške opreme* (1932), v kateri opisuje sodobne knjigovodske reforme. V Nemčiji je celo patentiral izpopolnjeno knjigovodsko mapo. Njegova knjiga o knjigovodstvu je pred zadnjo vojno služila kot učbenik na srednji ekonomski šoli v Ljubljani. Nekaj časa je bil predsednik Društva industrijcev in trgovcev in član nadzornega odbora znanega mesečnika "Sodobnost", ki je izhajal do okupacije.

Po prihodu v Ljubljano je večkrat predsedoval sestankom kartela proizvajalcev testenin iz vse Jugoslavije v Zagrebu. Cilj teh sestankov je bil v glavnem usklajevanje cen surovin in izdelkov glede na tržne razmere in preprečevanje nelojalne konkurence.

Med ljudmi je bil Anton Žnideršič priljubljen in cenjen. Po osvoboditvi je bil izbran za predsednika Čebelarke zadruga za Slovenijo in je bil na tem mestu do svoje smrti. V počastitev spomina zaslužnega predsednika so poimenovali "Sklad za potrebe čebelarkega znanstvenega zavoda v Ljubljani" v "Sklad Antona Žnideršiča". Po njem se imenuje tudi čebelji rod na plemenišču v Javorniku.

[Kot človek je bil Žnideršič plemenit, bister in delaven. Imel je izreden dar opazovanja in presojanja, predvsem pa je bil zaveden Slovenec. Ni pripadal nobeni politični stranki. V družbi je bil zgovoren in je rad pripovedoval zgodbe in smešnice. Tudi pel je rád, zlasti narodne pesmi. Posebno rad pa je

*Znani slovenski čebelarji Bukovec, Žnideršič,
Humek*

prebiral strokovne in filozofske knjige. Nadvse pri srcu sta mu bila Tolstoj in Rabindranat Tagore. Rad je prebiral tudi Sveto pismo.

Bil je visoke rasti in vse življenje suhljat, kar je smatral za prednost. Bil je pristaš naukov in metod, ki jih je priporočal nemški župnik Kneipp.

Umrli je 22. decembra 1947 kot žrtev prometne nesreče sredi Ljubljane. Pokopali so ga v družinski grobnici Košomatovih, ki jo je projektiral arh. Plečnik ob vhodu v farno cerkev v Trnovem. Tako se je končala Žnideršičeva življenjska pot v rodni grudi, ki jo je moral zapustiti zaradi nasilja fašistov.

*Spomenik Antonu Žnideršiču in hčerka Alenka
leta 1974*

Spomenik z njegovim doprskim kipom stoji ob novi šoli pod Trnovskim hribom, izdelal pa ga je akademski kipar Zdenko Kalin. Za postavitev spomenika so se zavzemali številni povojni bistrški čebelarji in krajanji s svojimi prispevki. Največ zaslug za izvedbo spomenika je imel tajnik bistrškega čebelarskega društva Ivan Tomšič - Hlistov. Odlitek kipa stoji v Čebelarskem muzeju v Radovljici, skupaj z doprskim kipom Antona Janše, tam sta predstavljena oba velikana čebelarstva in slovenskega naroda.

Življenjepis Košomatovega dedka - velečebelarja, gospodarstvenika, izumitelja, novotarja in pisatelja je napisal ob štiridesetletnici njegove smrti njegov vnuk

dr. Ivan Ogorelec

Pesmi

Moto

V mladostnih letih, ko mi hipote je življenje,

ko pri mi praviš, da je življenje,

ko v duhu praviš, da je življenje,

ki v silah praviš, da je življenje,

in črna praviš, da je življenje,

in črna praviš, da je življenje,

in črna praviš, da je življenje,

in črna praviš, da je življenje,

in črna praviš, da je življenje,

in črna praviš, da je življenje,

in črna praviš, da je življenje,

in črna praviš, da je življenje,

in črna praviš, da je življenje,

in črna praviš, da je življenje,

in črna praviš, da je življenje,

in črna praviš, da je življenje,

in črna praviš, da je življenje,

in črna praviš, da je življenje,

in črna praviš, da je življenje,

in črna praviš, da je življenje,

in črna praviš, da je življenje,

in črna praviš, da je življenje,

in črna praviš, da je življenje,

in črna praviš, da je življenje,

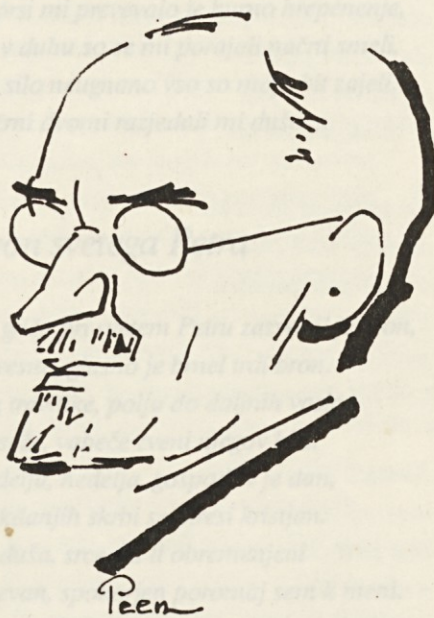
in črna praviš, da je življenje,

in črna praviš, da je življenje,

in črna praviš, da je življenje,

in črna praviš, da je življenje,

in črna praviš, da je življenje,

Pesmi

Moto

*V mladostnih letih, ko mi kipelo je življenje,
ko prsi mi prevevalo je burno hrepenenje,
ko v duhu so se mi porajali načrti smeli,
ki s silo neugnano vso so mojo bit zajeli,
so črni dvomi razjedali mi dušo ...*

Zvon svetega Petra

*Na griču pri svetem Petru zazvonil je zvon,
slovesno, glasno je bnel trdi bron.
Čez travnike, polja do daljnih vasic,
proseče, vabeče zveni njegov klic:
Nedelja, nedelja, gospodov je dan,
vsakdanjih skrbi se otreši kristjan.
Če duša, srce sta ti obremenjeni
ogrevan, spokorjen poromaj sem k meni.
In romali tja smo prav vsako nedeljo,
vsak s svojo nadlogo in vsak s svojo željo
in vračali vsi smo se s trdnimi sklepi,
da hočemo novo življenje začeti.
A ko je prihodnjo nedeljo zvon zopet nas vabil,
na sklepe nedeljske žal vsak je pozabil,
vsak težja bremena po klancu je nosil.*

Le meni

*Kako si lepo
blesteče nebo,
ožarjeno zvezdic poletne noči.
Za zvezdic pa kras
najlepših vem jaz
to so moje deve oči.*

*Ko spomlad svoj cvet
razsiplje med svet,
srce hrepeneče drhti;
a bolj mi srce
plamteti prične,
ko v njenih objemih medli.*

*Blesteče nebo
in pomlad cvetno
sme zreti vsak smrtnik sveta,
a njenih oči
ljubavni odsij
edino le meni velja.*

Zakaj pojem

Jaz pojem, kot ptičica poje spomladi,
 la sliši družica jo v varni ogradi.
 Jaz pojem, ker srce mi peti veleva,
 da pesem srce vam in dušo ogreva.
 Jaz pojem, da Njega vse bolj bi iskali,
 v dobroti, ljubezni vse bolj ga spoznali.
 Če vidim, da se razjasni vam obraz,
 ko pesmi poskočni vesel dam izraz,
 če vidim, da solza vam kane z očesa,
 ko v tugi in boli vas pesem pretresa,
 če vidim, da v duši se nekaj vam zgane,
 ko pesem dobrote srce vam prevzame,
 če vidim vse to, sem v dnu duše vesel,
 ker vidim, da v srcih pravo sem struno zadel.
 A le ne časti in ne hvale, ne slave
 in ne ovijajte mi venca kraj glave,
 ker s tem zamorili občutje bi moje
 in vse kar v srcu mi joče in poje.
 Ah, ne spremenite mi pesmi v denar,
 ker zdel bi samemu sebi se velik slepar.

Meč

*Kdor za meč prime, bo z mečem končan,
tako se je Njega svarilo glasilo,
svarilo, ki danes veljave še ni izgubilo.
V meč danes ves svet je še zaverovan.*

*Skovali smo meč, da si sekamo rane.
Čprav je svet polen neštetih nezgod,
te vse so milejše od onih grozot,
ki bile so z mečem človeku zadane.*

*Ko bomo s krvjo vso zemljo pognojili,
obrisali meč, ga v nožnico vtaknili,
pa v miru pričakamo njenih sadov.*

*Le pameti je treba nam in jasnega pogleda,
da le duha povsod in v vsem spoznamo,
in v nič se zrušila bo vsa razumska zmeda.*

Reka življenja

*Ti si bela golobica, ko na dan privreš,
ukročena levinja, ko po trgu speš,
dobra gospodinja, ko izdajaš silo,
žejnemu poživljajoče okrepčilo.*

*Tam ob tebi bistra reka vsklila moja je mladost,
tam se je razcvitalo življenje moje, rastla mi krepost.
Z valčki sem se rad igral ob tvojem toku,*

ki zveneli kakor godba so otroku.
 Kakor tvoje žuborelo moje je življenje,
 kakor tvoje rastlo moje hrepenenje.
 Neugnani kot ti strmeli sem tja v daljavo,
 da bi jo spoznal, da našel pot bi pravo.
 Kam pa tebe žene, kje tvoj cilj je,
 kam se val za valom steka?
 Kje konča tvoj tek se, kje dobiš svoj mir
 nemirna reka?
 Morje, morje je moj cilj, moj up in nada,
 zadržati me ne sme ne jez in ne ograda.
 Jez preplezam, grad podrem,
 zame ni ovire, vedno dalje drem,
 dokler se ne združim z njim, ki z njim sem eno,
 tam dobim svoj mir, tam vse je dovršeno.
 Glej saj tudi meni cilj bi moral biti,
 k Njemu le stremeti, z njim se v eno zlit.
 Kakor ti bi moral iti čez jezove,
 kakor ti bi moral rušiti gradove.
 bi sile tvoje,
 ki krepila bi stremljenje moje.
 nič sredi morja,
 ki pode ga krivi vetri prek obzorja.
 Vendar vem, rešenje mora priti,
 nekdanj mora duša moja v Njem se odpočiti.

Najlepša pesem

Muze pesnikom so pri zibeli stale,
 s tenkočutjem in modrostjo jih navdale.
 Liro so jim v zibel položile,
 svoje pokroviteljstvo jim naklonile.
 Ti izvoljenci so take pesmi peli,
 da so z njimi duše in srca razvneli.
 Pesmi poje mati, ko uspava dete,
 poje jih mladina, ko si vence plete.
 Poje jih mladenič, ko gre svoji ljubi v vas,
 poje v zboru jih tenor in bas.
 Poje jih pastirček, da se s hriba glasi,
 pojejo jih fantje pod večer na vasi.
 Pojejo jih ob porokah svatje,
 pojejo jih razigrani vinski bratje.
 Pojejo jih fantje, ko na vojsko grejo,
 pojejo dekleta, ko gredo na prejo.
 Poje jih planinec, da v gore odmeva,
 poje jih mladenka, ko srce drhti in ko sameva.
 Pojejo romarji, ko gredo na božjo pot,
 pojejo jih verni v cerkvi: O, usliši nas gospod!
 Poje jih duhovnik pri slovesni maši,
 ko Bogu daruje v zlati čaši.
 Pojemo, ko jad srce nam stiska,
 pojemo, ko nam srce veselja vriska.
 Pojemo jih v psalmih v času sile in potrebe,
 pojemo tedaj še, ko grobar nas v grob zagrebe.
 Pri pesniku postane pesem sleheren cvet,
 grmiček vsak pesnitev,
 v občutju njega jok in smeh
 in vsak vzdihljaj molitev.

Mefisto

Naj iščem te dneve, naj iščem noči,
 ne v zemlji, ne v vodi, ne v zraku te ni,
 ne v sili, ki vlada ogromno svetovje,
 ki dviga vulkane, ki biča valovje,
 ne v rožicah, ki iz zelenja duhtijo,
 ne v pticah, ki tajno v zatišju gnezdijo,
 ne v vedi človeški, v človeškem razumu,
 ne v sobici tihi, ne v mestnem šumu.
 In vendar ta mreža na mojih očeh
 in vendar ta ogenj, ki tira me v greh.
 Od kje in od koga izhaja povelje,
 ki vzbuja mi v srcu neukročene želje?
 Kje si, kaj si, da mi kri plameni,
 kjer koli te iščem te najti moč ni.
 Zakaj me oviraš, da kvišku se spnem,
 po ozkih stezicah na vrh da dospem?
 Zakaj me oviraš, ko iščem resnico,
 ljubezen, dobroto, lepoto, pravico?
 Oviraš, da najdem kar dviga človeka,
 kar dajalo mu bi blažilnega leka.
 Nasprotno pa vabiš v dolino me bajno,
 kjer vse je lagodno in vse kratkotrajno.
 Me vabiš v razgibana tja zabavišča,
 kjer polno je godbe in petja in vrišča.
 Me vabiš k dekletom, ki polne življenja
 vzbudila, tešila bi mi poželenja.
 In vabiš me k časti in vabiš me k slavi,
 da lovorov venec blestel bi na glavi.
 A ko mi okusiti daješ sladkobo,

zakaj mi zastrupiš jo z žarko grenkobo.
 Ej ti si slepar najvišjega reda;
 resnična ni v tebi nobena beseda.
 Ti si le zato, ker te v sebi priznam,
 ker laž za resnico, resnico za laž imam.
 Čemu bi tedaj te še v sebi gojil,
 čemu bi tedaj te še v sebi krotil?
 Čuj, da iz mesa si, bi z bičem užgal te čez pleča,
 da vsega zalila te kri bi rdeča.
 "Morilec, lažnik je in oče laži;
 v resnici", dejal sem, "on ne obstoji".
 Če služil bom samo resnici edini,
 se tvoja lažnivost v ničevost razblini.

Poslednja pesem

Zakaj tedaj, če tako si nam dal zagotovilo,
 še tavamo po svetu zapuščeni, užaljeni in bedni;
 zakaj zavedamo se ne, da višjega smo vredni
 in ne zajadramo tja v jasno luč resnice in lepote,
 v brezmejni mir, kjer zla ni ne njegove zmote,
 kjer vse kar v nas živi bo našlo svoje dopolnilo.

To bilo ni občutje, ampak pesem sveta.
 V tej harmoniji zaslutil bližino sem očeta.

Bistrica

Na zahodni strani kraškega gorovja, čigar vrh tvori 1796 m visoka gora "Snežnik" leži prijazen trg Ilirska Bistrica v njegovi neposredni bližini pa slikovita vas Trnovo. Naselji ležita nekaj nad štiristo metrov nad morsko gladino. Politično sta spadali pred prvo svetovno vojno v okraj Postojna in s tem v vojvodino Kranjsko. Do pred leta 1911 je bila Bistrica vas. Z ozirom na njeno razvito lesno obrt in trgovino in z ozirom na dejstvo, da je Bistrica središče trgovine Bistriškega okraja je povzdignilo na prošnjo občinskega odbora, Postojnsko okrajno glavarstvo Ilirsko Bistrico v trg. Bistrica je bila do razsula Austrije samostojna občina medtem ko je bilo Trnovski občini priključeno trinajst okoliških vasi. V svojem pečatu je imela bistriška občina ilirski grb. Po priključitvi teh krajev k državi Italiji so bile Bistrica, Trnovo in okoliške vasi združene v eno samo občino. Bistrico so preimenovali prvotno v Bisterza, Trnovo pa v Torrenovo, pozneje pa so združili obe naselji v eno občino ter jo preimenovali v Villa del Nevoso.

Podnebje v teh krajih je milejše, kakor v ostalih krajih Kranjske razen Vipavske doline. To pa zaradi bližine morja; vendar se rastlinstvo spomladi pozneje razvija kakor drugod. Najbrž zaradi globokih plasti mrzle in mokre ilovnate zemlje. V jeseni razsaja po teh krajih huda kraška burja. Odkar teče železnica po dolini se je dogodilo trikrat, da je burja prevrnila v bližini Bistrice vlak, ko je vozil na kolodvor.

Pred Ilirsko Bistrico se razprostira rodovitna dolina, po kateri se vije reka Timava, ki se izgublja pri Škocjanu v podzemeljski kraški svet in ki pride pri Devinu zopet na plano. Od tem se reka po kratkem teku izliva v Jadransko morje.

Iz zgodovine teh naselij in njene okolice je malo znano. Še celo iz časov, ko so pustošili v onih krajih Turki ni nobenih poročil. Le iz imen nekaterih vrhov gorovja, ki se spušča nad Trnovsko vasjo v dolino, bi se dalo nekaj sklepati. Tako se imenuje, tam se nahajajoči koničasti vrh Stražica drugi gorski rob pa "Gradišče". Na Gradišču se še poznajo sledovi zidov in tja izpeljana pot.

Tudi hribček "Ahec", ki kipi iz gorovja proti nebu nad vasjo Jasen je moral nekdam, ko je bil še ves gol, služiti v kake obrambne svrhe. Na vrhu hriba je stala nekoč cerkvena, posvečena sv. Ahaciju. Ko je pa po udaru strele vanjo zgorela, so Jasenci zgradili cerkvico v svoji vasi in jo posvetili istemu svetniku. Pod vrhom hriba se nahaja tolmunček z vodo, ki baje nikdar ne presahne. Voda je kakor pravijo, zdravilna za očne bolezni. Edino kar nam je znano, je zapisano v Valvazorjevi knjigi *Ehre des Herzogthum Krain* in pa razlaga Dr. Schmida, v kateri bomo pozneje brali. Grad, ki ga ljudstvo še dandanes imenuje gradina (ženskega spola), je stal ob robu pečine, ki se dviga okrog 30 metrov visoko nad izvorom potoka Bistrice. Dandanes je ostal od njega le kos v nebo strlečega zidu. Najbrž je to ostanek grajskega stolpa, ker se v zidu še nahajajo strelne line.

Ker se hribovje polagoma spušča v dolino, si razlagam nastanek planote kjer stoji današnji trg, na ta način, da je potok nekoč izviral ob robu v dolino se spuščajočega gorovja ter se potem, odnašajoč zemljo in kamenje, vedno bolj zajedal v goro, dokler ga ni ustavil prvi zgraditelj mlina ob njegovem sedanjem izviru s tem, da ga je zagradil in zaježil. Take zajede v goro opazimo tudi pri hudournikih Kovačevcu, Kozleku, Jasenski pili, Suški rebri in drugih. Pri nekaterih se zajede še vedno nadaljujejo.

Najbrž je nekoč ovirala ob robu pobočja nagromadeno kamenje in zemlja, da se bi mogla voda odtekat in to je povzročilo, da je nastalo na mestu, kjer leži sedaj trg, malo jezero. To sklepam iz tega, ker je do pred kakimi petinpetdesetimi leti stala v Bistrici v rebri na malo zvišenem mestu hiša, ki so jo imenovali pri Čolnarjevih. Ko so potem Bistričani od izvira navzdol začeli postavljati mlin za mlinom so morali zaježitev vode odkopavati dokler je zadnji, Kotež po imenu, dosegel, da je izginilo jezero in da se je voda v položni strugi

odtekala. Potok, ki teče po trinajstkrat zaježeni strugi po sredi trga, se kak kilometer nižje izliva v reko Timavo. Voda Bistrica je bistra studenčnica, ki nikdar ne presahne in ne zamrzne. Zaradi tega se rade spuščajo izven trga pozimi nanjo divje race, gosi in kljunači. V vodi se nahajajo postrvi glavatice. Zadnja leta so pa lastniki ribjega lova vanjo zaplodili postrv šarenko. Voda vsebuje neke snovi, ki učinkujejo odvajalno na vodo nenavajene. Po sredini doline, med njivami in polji, se vije reka Timava, na kateri so v znatno večjih presledkih kakor v Ilirski Bistrici postavljeni mlini in žage. Ker je vsako zimo, včasih pa tudi že v jeseni voda poplavljala travnike in polja po dolini, so pred par leti nekaj teh jezov podrli. Povodnji so bile gotovo tudi vzrok, da si prebivalci niso postavljali svojih hiš po dolini, ampak so vse vasi ob robu na vzvišenih mestih doline obkrožujočega hribovja. Vasi, ki obkrožujejo to dolino so Trnovo, Jasen, Vrbovo, Vrbica, Jablanica, Dolnji Zemon, Koseze, Zarečica, Zarečje in Topolec. Mimo tega polja pelje državna cesta iz Trsta in Ljubljane v mesto Reka in zdravilišče Opatija ob Jadranskem morju. Prav tako pa pelje v isti smeri po dolini tudi železnica, ki jo je zgradila v l. 1873 družba "Južna železnica" pod vodstvom francoskih inženirjev s tem, da jo je pri St. Petru na Krasu prikllopila na že prej obstoječo železniško zvezo Dunaj-Trst. Postaja se je prej imenovala Trnovo-Bistrica, odkar pa je italijanska država anektirala te kraje se imenuje Villa del Nevoso. Pod Avstrijo so ti kraji politično spadali pod okrajno glavarstvo v Postojni, sedaj pa spadajo v Reško pokrajino (provincia Fiume).

Bistriška dolina in vsa ozka dolina ob Timavi do njenega izliva v podzemlje, kakor tudi vsa brda do jugovzhodno ležeče vasi Podgrad so nekaka oaza v kraškem svetu. Formacija je lapor, škrljavec in glina. Pod debelimi plastmi gline se nahajajo debele plasti lignita, ki je pa tako malo dozorel, da se mestoma poznajo na njem lesena vlakna. Večinoma se lignit nahaja globoko v zemlji in le nekje blizu pod površjem. To je dalo povod svojčas iz Kočevja se preselivšemu Stadlerju, da si je postavil v Zarečju napravo za kuhanje pepelike (potošlja). Pisec tega se spominja, kako je nabiral Stadler z vozom, v katerega je bil vprežen konjiček, pepel v Bistrici od hiše do hiše. Za kurivo je rabil izključno lignit, ki ga je kopal na svojem zemljišču.

Ilovnati svet je preprečil, da se Timava že prej ni zgubila v podzemski kraški svet, kajti takoj, ko zapušča v Vremah formacijo škrlca si je utrla pod v podzemlje kraških jam. Domneva se tudi, da je stalo v davnini nad bistriško dolino do vasi Topolca jezero, ki ga je napajala voda Timava in da je voda šele sčasoma predrila jez ter si skupala položno strugo do Škocjana. Ozka žlebu podobna dolina ob Timavi utegne to domnevo potrditi. Pripovedujejo tudi, da se je nahajal nekje nad Jasenom v skalo pritrjen železen obroč iz katerega bi se dalo sklepati, da so nanj privezovali čolne, ki so po jezeru vozili.

Geologi trdijo, da se mora pod plastjo lignita nahajati pravi črni premog. Sklepati bi se dalo to iz dejstva, da se pri Vremah, to je tam kjer plasti škrlca in gline prenehajo, nahajajo ležišča pravega premoga. Več desetletij nazaj so premog iskale razne tržaške rudosledne družbe. S posebnimi pripravami so na raznih mestih vrtali globoko v zemljo. Žal pa je bilo vse brezuspešno. Zadnja leta pred prvo svetovno vojno pa se je na pobudo podjetnega in vstrajnega rudosledca g. Jontesa ustanovila družba domačih ljudi za iskanje premoga, a tudi ta ni dosegla nikakega uspeha. Mislim, da mi gospodje, ki so bili člani imenovane družbe v kolikor jih še živi, ne bodo zamerili, če bom opisal nek čeprav za družbo neprijeten, vendar pa prav komičen dogodek pri iskanju premoga po njihovi družbi.

Zgodilo pa se je to takole:

Nekega dne je prinesel neki kmet, iz vasi Jelšane k predsedniku družbe v vreči nekaj kosov svitlega in trdega premoga. Premog je bil nekoliko pomešan z zemljo.

Poglejte gospod, kaj sem našel na svoji njivi, ko sem kopal nekoliko globlje v zemljo, da bi njiva bolje rodila, je rekel kmet, ko je odpiral vrečo. Predsednik je stopil bližje, vzel kos za kosom premoga v roke, ga ogledoval in drobil in končno vprašal:

Kje ste to našli?

Gospod, kakor sem vam povedal, na svoji njivi in sicer v rebri ob Dolenjskem potoku (okrog 5 km južno od Bistrice). Ko sem kopal, zadel sem z

motiko na nekaj trdega. Mislil sem, da je kamen, a čudno se mi je zdelo, ko sem opazil, da ja kamen črn in se sveti. Vzel sem ga v roko in zazdelo se mi je, da mora to biti premog. Ponesel sem ga domov, da se prepričam, če bo gorel. Vrgel sem ga na ogenj in res gospod, gorel je prav tako kakor pravi premog. Potem sem vzel vrečo, nakopal nekoliko tega kamenja in ga prinesel vam. Vi pa presodite, če je v njem kaka vrednost ali ne.

Predsedniku se je kar srce zasmejalo. Čeprav je bil prepričan, da je to pravi premog, vzel je par kosov, jih ponesel v kuhinjo ter jih vrgel na ogenj. Premog je gorel kakor smola. Nato je rekel kmetu Pustite vrečo s premogom tukaj. V par dneh vam sporočim kdaj pridemo na ogled ter določimo na kak način bomo sledili premogovi žili. Le to vam še rečem, če je žila obilna, potem smo obogateli mi, kar nas je v družbi in pa tudi vi. S tem je kmeta odslovil.

Še tisti večer je povabil vse delničarje na izredno sejo. V vabilu jim je na kratko sporočil veselo novico. Seje so se udeležili delničarji polnoštevilo. Ko so zvedeli podrobnosti, je nastalo nepopisno navdušenje. Sklenili so, da se brzojavno povabi Jontes k ogledu in k sestavi načrta za kopanje premoga. To se je seveda brez odloga naredilo. Ko se je po nekaj dneh Jontes z vlakom pripeljal, so ga pričakovali delničarji polnoštevilo na kolodvoru. Takoj po njegovem prihodu, se je družba peljala na lice mesta, kjer je že čakal dotični kmet. Ko so si ogledali njivo in videli jamo, kjer so ležali kosi premoga, so sklenili, da z delom takoj pričnejo. Kopati naj se začne v dolini ob potoku pod pobočjem tako, da se zadene na premogovo žilo pod njivo. Jontes je sestavil proračun, h kateremu so delničarji brez pomisleka plačali predvidene prispevke. V samotnem Dolenjskem potoku je zaživelo. Delavci so kopali rov in odvažali zemljo, a vozniki so vozili les in opore. Vodil in nadzoroval pa je delo strokovnjak Jontes. V Bistrici je završalo. "Premog so našli" je šlo od ust do ust. Delničarji so pravili kaka sreča bo to za naše kraje. Na tisoč delavcev bo dobilo kruha in zaslužka. Zaslužili pa bodo tudi trgovci, gostilničarji, vozniki in obrtniki. Zidale se bodo velike stavbe, gradila posebna železnica. Bistrica bo postala mesto in v vso dolino se bo naselilo blagostanje.

V Dolenjskem potoku so pa kopali rov in prišli končno pod kmetovo njivo, a na žilo niso zadeli. Najbrž gre žila poševno nizdol je rekel Jontes. Zato so kopali rov naprej na desno a zopet nič, potem na levo in tudi nič, končno še naprej, a tudi tukaj niso zadeli nanjo. Tedaj je prišel nekdo na misel, da bi kopali zgoraj na njivi in tam sledili premogovi žili, na katero je zadel kmet. Prav praviš, je dejal Jontes, kopajmo na njivi. Kopali so jamo eno, drugo, tretjo. Prekopali so celo njivo, a razen kosov, ki so bili razmetani po njivi, niso našli sledu premoga. Z nadaljevanjem dela so prenehali. Jontes se je odpeljal, kmet pa je odšel na delo nekam v druge kraje. Med ljudmi se je pa mnogo šušljalo. Delničarjem pa je bilo vedno neprijetno, če je včasih pogovor nanesel na to podjetje. In trava je zarastla prekopano njivo, v rovih so opore strohnele in rove je zemlja zasula. S tem pa ni še končana moja povest, kajti nekoč, ko sem se sestal z jelšanskim dekanom Vuhlicijem in je pogovor nanesel na to podjetje, mi je gospod dekan pripovedoval sledeče: Po Jelšanah se je mnogo govorilo o tem, da je dotični kmet Bistričane za nos vodil. Pravili so, da kmet ni izkopal onega premoga na njivi, ampak, da ga je tja od doma prinesel. Vedel nisem, če so te govorice resnične ali ne, je nadaljeval gospod dekan, zlasti si nisem mogel razlagati, zakaj bi bil kmet to storil. Zato sem onega kmeta, ko je nekega dne pri meni drva žagal, povabil k sebi v pisarno in mu rekel: Jože, sedaj te bom nekaj vprašal, a rotim te, da mi poveš resnico, kakor bi jo moral povedati, če bi te vprašal v spovednici. Bom, gospod, je odgovoril, le vprašajte me. Povej mi, sem rekel, koliko resnice je na tem, kar ljudje govorijo o premogu, ki si ga izkopal na tvoji njivi in ki si ga nesel v Trnovo.

Gospod, je rekel kmet, nikomur še nisem priznal, Vam pa hočem. Saj veste, reven kmet sem, ki sebe in svoje družine ne morem preživeti s skromnimi pridelki svoje zemlje. Iskati si moram zaslužka drugod. Ono leto pa ni bilo nikakega izgleda za kak zaslužek. Tudi drugi revnejši kmetje iz naše vasi so to občutili. Pa mi je šinila nesrečna misel v glavo, da bi preskrbel sebi in drugim kmetom iz naše vasi čez zimo delo. Če bi pripravil ono družbo do tega, da bi začeli iskati premog. Naložil sem v vrečo nekaj premoga ter ga odnesel na mojo njivo v dolenski potok. Tam sem skopal jamo ter potrosil vanjo in okrog nje nekoliko premoga, z ostalim pa se podal v Trnovo. Kako je bilo naprej pa

že veste. Le to bi še omenil, da smo imeli jaz in drugi vaščani skozi par mesecev dober zaslužek, tako da smo lahko prebili eno zimo.

Tako mi je pripovedoval jelšanski dekan in ne dvomim, da bi ne bila zgodba resnična.

Žage

Hiše z mlini stanovanji gospodarjev, razen zadnjih dveh, so stale na desnem bregu potoka. Zgrajene so bile iz kamenja, krite pa so bile prvotno s slamo, pozneje pa z opečnimi strešniki. Žage, ki so stale na nasprotnem bregu potoka, so bile prvotno grajene iz lesa in krite s slamo. Pozneje so jih nekatere zgradili iz kamenja in krili z opečnimi strešniki. Da ni žagarje zeblo, so nosili gorke kožuhe. Ko so pa pozneje streho prekrili z opečnimi strešniki, so zgradili v kotu žage malo bajto, kamor si so hodili žagarji pozimi pogrevat. Na žagi z dvema jarmoma so bili nastavljeni trije žagarji, vsak je delal po šestnajst ur, tako da je žaga neprestano tekla. Na žagah z enim jarmom je pa žagal žagar šestnajst ur, ostali čas pa gospodar sam. Najeti pa so bili žagarji ali na dnino (žurnado) ali pa na akord. Delo ni bilo naporno, ker je žagar lahko počival ali se sprehajal, dokler je žaga desko odžagala.

Svojčas so bili gospodarji bistrških žag in mlinov kmetje in tudi v poznejših časih so se še vedno ukvarjali s kmetijstvom. Dela pa niso več opravljali sami, ampak po najemnikih. To so bili revnejši kmeti iz okoliških vasi, ki so čez letni čas hodili v Bistrico na žurnado (dnino, najbrž iz francoščine vzeto besedo).

Vinogradi

Pozabiti ne smem povedati, da so Bistričani in mnogo kmetov v rebreh, ki leži proti jugu in vzhodu v začetku pretečenega stoletja začeli saditi vinsko trto. Po takih rebreh je bilo okrog Bistrice in Trnovega zgrajeno vse polno vinogradov. Ker je bilo tam obilo kamenja so jih gradili v etažah.

Iz vinogradov, ki so imeli posebno ugodne lege, kakor Janževobrdo so pridelali prav dobro kaplico, ki ni zaostajala za dobrim dolenjskim cvičkom, sicer pa je bilo vino precej kislo. Vinu so pravili "vremščina" najbrž zaradi tega, ker je bilo oni čas vinogradništvo v Vremski dolini najbolj razvito tako, da so z njim trgovali. Pri nas so vremščino rabili le za domačo rabo. Gostilničarji so pa hodili kupovat vino v Istro. Čeprav se je v sedemdesetih letih pojavila trtna uš in uničila večino vinogradov po Evropi se naših trt ni prijela. Kljub temu pa so tedaj že vinograde po večini opustili in v mojih mladih letih je v Bistrici le še par posestnikov oskrbovalo svoje vinograde, drugi so pa razpadali. O Ličanu, ki je menda najdlje oskrboval svoj vinograd pripovedujejo sledeče: Ker je trta slabo rodila in je bilo vino kislo mu je njegova žena prigovarjala da naj tudi on vinograd opusti, kar mui pa ni bilo všeč. Da bi svojo ženo potolažil in svojim prijateljem pokazal, kako kaplico zna pridelati je tedaj, ko so grozdje stiskali, na skrivnem pridajal vinu velike količine sladkorja. Če je s tem svojo ženo prepričal o donosnosti vinograda in svoje prijatelje o svoji dobri kaplici pa zgodovina ne pove. Po njegovi smrti pa je tudi njegov vinograd zapadel nemili usodi, kakor tudi vsi drugi, in danes so tam, kjer je bilo svoj čas ob trgatvi veselo rajanje, le še sledovi iz lepih časov.

Ovčereja

A ne samo z vinogradništvom, ampak nekateri izmed Bistričanov Trnovcev in kmetov iz okoliških vasi so se pečali tudi z ovčjerejo. V mojih mladih letih so bili še trije ali štirje, ki so imeli po več kvarnarjev ovac (kvarnar 40 glav italjansko). Ovce so ovčarji poleti pasli v gozdovih in po gmajni. Ovčarji, ki so pasli svoje ovce na gmajni v bližini Bistrice, prignali so vsak večer svojo čredo domov, kjer so jih napojili, pomolzli in kjer so sirili, drugi v daljavi v gorah pa so jih napajali pri studencih v gozdu. Gmajna je visoka gola kraška planota, ki se začenja zgoraj bistriške doline in sega do gozda pod Snežnikom. Čez zimo so pa ovčarji gnali ovce v Istro, kjer zapade malo snega. Na ta način so zgolj s pašo preživljali svoje ovce in jim ni bilo treba zalagati jih s krmo. Čez noč so ovce gnali v staje, kjer so jih molzli in kjer so bile varne pred volkovi in medvedi, ki so se tu in tam zagnali v preplašene črede. Zato pa je imel vsak ovčar pri svoji čredi več hudih psov, ki so čuvali ovce. V bajtah, ki so jih zgradili zraven staj, so ovčarji sirili in delali skuto. Njihov ovčji sir je bil izvrstnega okusa in so ga lahko razpečali. Prav tako priljubljena jed je bila skuta, ki so jo izdelovali iz zasirjenega mleka, ji primešavali več ali manj smetane ter jo zavito v prtiče osušili. Tudi mlada jagnjeta, zlasti pa volna je šla dobro v denar.

Ko je izšla uradna prepoved paše ovac v gozdovih in ko je avstrijska komisija za agrarne operacije začela zasajati goličav v vedno večjem obsegu z bori, so ovčarji drug za drugim opustili ovčerejo, zlasti v Ilirski Bistrici se ni nobeden več z njo ukvarjal.

Trg Bistrica si dele tržani v tri dele: Guranci (Gorenjec), Dulanjci (Dolenjec) in Nabrežčani. Gurance imenujejo one, ki imajo svoje hiše v gornjem delu trga, to je od kapelice navzgor, Dulanjce pa one v dolnjem delu, Nabrežčani so pa oni v bregu na levem bregu stranske struge "Sušča". Guranjci hodijo k maši v farno cerkev, ki leži na nizkem griču med Bistrico in Trnovem, in njihovi otroci hodijo v šolo, ki je (deška in dekliška - samostanska) v Trnovem čez hrib, Dulanjci, Nabrežčani in njihovi otroci pa po cesarski cesti, ki vodi mimo obeh naselij.

Fantje gredo po kolač

V naših krajih ni običaj, kakor po nekaterih drugih krajih naše domovine, da zaprejo domači fantje novoporočencema, zlasti če je fant iz tuje vasi, pot z vrvo tedaj, ko hoče ženin odpeljati svojo mlado ženo na svoj dom. Svatov ne pustijo naprej toliko časa, dokler se novoporočeni ni odkupil z njegovim premoženju primernim zneskom. Sicer dobijo tudi pri nas fantje od ženina odkupnino, vendar pa ta ni izsiljena, temveč prostovoljna. Razen tega je pa tudi način podelitve bolj slovesen.

Pri nas gredo namreč fantje zvečer onega dne, ko se vrši poroka, pred nevestin dom, kjer veseljačita novoporočena v krogu vesele družbe, da jima čestitajo in se od njiju poslovijo, na kar jih ženin in nevesta vsak na svoj način obdarita. Tej prireditvi pravijo fantje "gremo po kolač".

Naj opišem, kako se to dogaja.

Kakor je menda po vsem kulturnem svetu običaj, prirediti tudi pri nas nevestini starši, če so količkaj imoviti o priliki njene poroke ženitovanjsko pojedino (ohcet), h kateri povabijo svoje in ženinove prijatelje in znance.

Hoja po kolač pa se vrši takole:

Ko zvedo fantje od nevestinih staršev, da smejo priti, se sestanejo, da se dogovore kdaj in kako bodo šli po kolač, zlasti je važno in kočljivo vprašanje v kateri gostilni bodo kolač razrezali in podarjeni denar zapili, ker so nad njimi pristaši raznih vaških gostilničarjev, ki delajo vsi na to, da se bi to v njihovi gostilni vršilo. Vendar se pa vselej doseže mirnim potom sporazum. Razen tega določijo fantje na tem sestanku govornika, ki bo pozdravil novoporočenca, jima voščil srečen zakon, se v imenu fantov od njiju poslovil in ki bo razen tega prevzel tudi od neveste poklonjeni kolač. Za sprejem denarja, ki bi ga utegnil darovati ženin, pa je star običaj, da ga prevzame najstarejši vaški fant. Čeprav je navadno ta že prav star, se kljub temu vedno vsak rad udeleži pohoda. Ko nastopi potem dan poroke se sestanejo proti večeru, ko se zmrači,

fantje iz cele vasi, tudi če niso domačini, na določenem zbirališču. Seveda najamejo za to slovesnost tudi godca s harmoniko. Če upajo na znaten dar ženina najamejo razen harmonikarja tudi godca z goslimi in basom. Na zbirališču zapojejo fantje najprej par pesmi, da si ugladijo grla in preskusijo pesmi, ki jih bodo peli. Ko nato zagode godec se cel trop fantov prične pomikati po vasi. Ko godec preneha pa fantje pojejo, dokler ne dospejo pred nevestin dom. Zadnji čas napravijo fantje v gotovih primerih ta pohod še bolj slovesen. Kjer je namreč upati, da bo iz rok ženina kaj več odpadlo, nosijo fantje na pohodu na palicah razsvetljene lampijone, eden izmed njih pa pred njimi na palčki nasajen transparent z napisom "živela novoporočenca". Po vasi pa tedaj vselej, ko zaslišijo ljudje petje in godbo završi "po kolač gredo" in tedaj plane staro in mlado iz hiš in hiti pred nevestin dom, da vidi in sliši kako se bosta obnašala ženin in nevesta, kaj bodo govorili, kakšen bo kolač, kam ga bodo nesli in koliko bo dal ženin. Dospevši pred nevestin dom zagodejo najprej godci, nato pa zapojejo fantje. V tem prinesejo iz hiše pred vrata mizo, nanjo pa postavijo steklenico vina in kozarce. Ob enem stopita pred mizo ženin in nevesta za njima pa stoje svatje. Ko fantje odpojejo, stopi iz kroga fantov govornik. Ta jim v krajšem ali daljšem govoru čestita k poroki, jima želi srečen zakon ter se v imenu fantov poslovi od njiju, ki sta zapustila samski stan. Po končanem govoru zaore fantje "živijo ženin in nevesta". Ko se vzklikanje poleže, se ženin zahvali fantom za lepo prireditve in za čestitke ter se poslovi od fantovskega stanu. Med tem pa naliva nevesta vino ter vabi fante, da pridno pijejo. Godci pa godejo in fantje prepevajo - drug za drugim. Vmes pa reče še kdo kako šaljivo, kar zbudi splošno veselje in smeh. Ko končajo fantje piti, prinesejo iz hiše kolač, ki je tem večji čim imovitejša je hiša. Nekoč so morali zgraditi posebno peč, da so posebno velikega spekli. Kolač je iz fine pšenične moke zamesen šarkelj, ki je po vrhu okrašen s sladkornim cvetjem. Nevesta prevzame kolač ter ga poda fantu, ki je njo in njenega moža pozdravil. Ženin pa stisne najstarejšemu fantu v roko denarni dar. Ko se potem fantje drug za drugim poslovijo od novoporočenih, zapusti vsa družba s sviranjem godbe, prepevanjem in vzklikanjem nevestin dom. Tako pridejo do gostilne, katero so odbrali, da bodo v njej rezali kolač. Tam presodijo, če je dar, ki ga je izročil ženin primeren in če je ženin radodaren

mož ali skopuh. Ob enem se dogovore katero nedeljo bodo priredili veselico s plesom in rezanjem kolača. Glede rezanja kolača ni nobenih običajev. Razreže ga kak ugleden fant med njimi. Paziti pa mora, da napravi toliko rezin, kolikor je v družbi fantov. Rezine darujejo fantje svojim dekletom, ki se veselice udeležijo. Dekleta pa ne gredo v gostilno med fante, ampak čakajo pred plesiščem na ples.

Spominjam se, da so nekoč fantje, ko se je omožila hči neke bogate družine za enako bogatega fanta, dobili bogat dar od ženina. Tedaj pa niso rezali kolača v gostilni, ampak napravili si so lastno plesišče na planem. Tam so na svoj način točili pivo in vino in tam so tudi rezali kolač. Plesišče so opasali z zelenjem, okrog njega pa so postavili mlaje. Na enem posebno visokem in oglajenem in z milom namazanem mlaju so obesili neko darilo, ki ga je dobil oni, ki je do njega priplezal, kar pa ni bilo lahko.

Krašovec

Bilo je lepega poletnega popoldne, ko sva sedela s prijateljem pred žago za našo hišo. Mimo je vodila pot do druge žage. Tedaj je prihajal po poti proti nama starejši suhljat mož, se ustavil pred nama ter naju pozdravil. Spustil se je z nama v razgovor. Dejal je, da bi morali v Puli napraviti skladišče, ker tam se dosežejo visoke cene.

Kako to, da poznate Vi tako dobro razmere v Poli sem ga vprašal.

Kaj bi ne, saj sem vso Istro večkrat prepotoval, je odgovoril. Veste jaz sem doma iz Tominj, pišem se pa za Krašovca, je možakar nadaljeval. Moja kmetija ni bila toliko, da bi sebe in družino primerno preživiljal. Prišel sem na misel, da bi izdeloval kroglice za igro - saj jo poznate - za bočanje. Kupil sem si stružnico, nabavil si gabrovega lesa in začel stružiti. Kmalu sem se delu privadil, da so bile krogle lepe kakor jabolka na cerkvenem stolpu. Ko sem jih primerno število nastružil, sem se podal na pot. Seveda v Istro, ker tam kakor v naših krajih je ni vasi, kjer bi vsako nedeljo ne bočali. Drugod po Kranjski deželi te igre niso

poznali. Uvedli so jo pozneje orožniki, ki so bili iz naših krajev tja prestavljeni. Vidite, tako sem prišel v svet, da ga dodobra poznam.

No pa povejte kaj iz starih časov, gotovo ste v svetu marsikaj doživeli, sem mu rekel. O seveda sem, tudi od starih Bistričanov bi vedel marsikaj povedati, je odgovoril, potem pa nadaljeval.

Stari Bistričani so bili verni možje. Vsako nedeljo so hodili k maši. Po opravljeni maši pa so se zbrali pri svojem prijatelju trgovcu Šabcu v Trnovem, da se porazgovore o dogodkih, ki so se med tednom zgodili v domačem in tujem svetu. Nekega dne pa, ko stopijo v trgovino zapazijo, da visi sredi stropa nekak čudno zviti žičnat obroč. Jože, kaj pomeni ta obroč pod stropom? Zakaj si ga tja obesil, so vprašali Šabca. Ja, možje to je neka novost, ki sem jo dobil iz Trsta, je dejal Šabec.

I kaka novost naj bi to bila, so ga vprašali. Čujte možje, je rekel Šabec, v Trstu je nekdo znašel vodo, ki gori, je pojasnil Šabec.

Veste, nama je rekel Krašovec, predno je nadaljeval pripovedko, do tedaj so trgovci razsvetljevali svoje trgovine z lojnicami. Če je bilo malo strank v trgovini je gorela lojnica na enem voglu prodajne mize, če jih je pa bilo več, prižgali so dve, tri ali celo na vse štiri ogle po eno.

Boljše razsvetljave tedaj niso poznali.

Potem je nadaljeval: Ko so možje slišali, kar jim je Šabec pravil, da je v Trstu nekdo znašel vodo, ki gori, so zmajali z glavami, ker se jim ni zdelo verjetno.

Beži, beži Jože, kjer bo voda gorela, saj še olje ne gori, če je mešano z vodo, so dejali.

Pa je vendar res, je odgovoril Šabec. Le stopite bližje, prepričal vas bom, da je res.

Možje so se strnili pred mizo. Šabec pa je segel pod mizo in vzel izpod nje neko čudno oblikovano stekleno posodo. Potem je segel po steklenico, v kateri je bila res neka prav ko voda redka tekočina. Iz steklenice je vpricho

okrog stoječih mož natočil vode v stekleno posodo, vtaknil vanjo stenj in jo prižgal in glejte čudo - voda je gorela. Lepa luč pa se je pokazala šele tedaj, ko je Šabec preko zublja nataknil neko prav čudno oblikovano steklo. Možje so kar strmeli, ko so videli kako voda gori.

Vidita gospoda, je dejal Krašovec, ko je končal, tako je prišla prva petrolejka v naše kraje.

Da, da Krašovec, to je zanimivo, kar ste povedali, sva dejala s prijateljem, a dandanes je še mnogo bolj znamenitih iznajdb. Vam je na primer znano, da si ljudje lahko na daljavo pišejo, kakor pravimo brzojavijo, da si naprimer lahko pišejo iz Dunaja v Trst?

O, kdaj sem jaz to že preskusil, je odgovoril Krašovec.

No, pa nama povejte, sva rekla.

Ko sem potoval po Istri, je začel Krašovec pripovedovati, sem tuintam prišel tudi v Pulo. Ko se neko nedeljo dopoldne sprehajam po mestu, srečam Puljskega postajenačelnika, s katerim sem bil še posebej dobro znan.

Kaj pa Vi Krašovec v mestu, me je ogovoril gospod, ko sem ga pozdravil.

Veste, danes ni nobene kupčije, pa pohajam po mestu, sem mu odgovoril.

Pa pridite k meni v pisarno, se bova kaj pomenila, me je gospod povabil.

Prav rad pridem, mi vsaj ne bo dolgčas, sem odgovoril, na kar sva se poslovila.

Popoldne se res podam na kolodvor v njegovo pisarno. Med pogovorom opazim na njegovi pisalni mizi neka kolesca, vrvice in neke trakove pa ga vprašam zakaj te stvari potrebuje.

Glejte Krašovec, mi pravi, s to napravo lahko pišem na vse kraje sveta. Tukaj pritiskam in v onem kraju kamor hočem pisati pa berejo moje črke in besede, ki se vtisnejo na takle trak. Prav tako pa tudi meni drugi kjerkoli lahko

pišejo, če imajo enako pripravo in so z menoj zvezani z žico, ki jo ste gotovo videli napeljana po drogovich ob cestah in železnici. Povzroča pa to elektrika, ki teče z neznansko hitrostjo po žici.

To je pa pravi čudež. Jaz bi pa rad elektriko na kak način spozna, sem dejal postajenačelniku.

Nič lažje kakor to, je odgovoril. Stopite bližje k mizi. Storil sem to. Potem je gospod vzel dva ključa, z zida kjer sta visela in kjer sta bila zvezana vsak s posebno vrvico z ono pripravo na mizi.

Sedaj se pa oslinite obe dlani vaših rok, mi je velel.

Ko sem to storil mi stisne v vsako dlan moje roke po eden onih ključev ter mi reče: Sedaj pa ključe prav krepko stisnite v roke. Ko sem to storil je stopil k mizi, kjer sem opazil razne gumbe. Sedaj pa stopite malo delj mi je dejal in pazite. V tem je stopil k mizi in se prav na rahlo - skoraj nevidno - dotaknil enega izmed onih gumbov. Jezus Marija, sem vzdihnil in vrgel ključ v stran. Skoraj mi je sapo vzelo. Vidite gospoda, je dejal Krašovec, tako sem jaz spoznal elektriko.

To je res imenitna iznajdba, sva s prijateljem potrdila, ampak dandanes je že znamenitejša iznajdba telefon. To je priprava, s katero lahko na daljave ne samo pišejo, ampak tudi govorijo.

O, tudi to sem že spoznal pred tolikimi in tolikimi leti. Čujte, kako je bilo.

Ko sem nekoč hodil po Trstu, sem pri neki tržni lopici opazil, da so imeli na več korakov daljave napeto neko vrvico. Na vsakem koncu je stala gneča ljudi. Eden izmed njih je držal v rokah pokrovček podobno stvar, na katero je bila navezana ona dolga vrvica. Prav tak pokrovček je pa držal na drugem koncu vrvice nekdo drugi. Videl sem, da eden njiju nekaj govori na pokrovček, drugi pa ga pritiska na uho in posluša. Stopil sem bližje, da vidim kaj ta stvar pomeni, pa me vpraša prodajalec te priprave, če hočem tudi jaz poskusiti.

Zakaj ne, sem rekel, samo težko, da bom kupil.

Morda pa vendar, je rekel in mi del oni privezani pokrovček v roko.

Vzel sem ga v roko in ga dal pred usta. Nato sem dihnil vanj *Quanto costa?* (Koliko stane). Koj nato sem pokrovček pritisnil na uho in zaslišal od druge strani odgovor: *Venti soldi* (Dvajset soldov).

Vidite, gospoda, tudi telefon sem jaz spoznal še predno je prišel v splošno rabo, je končal Krašovec. Kupil pa ga seveda nisem, ker se mi je zdel igrača.

Najzanimivejše pa je bilo Krašovčevo pripovedovanje, ko nam je pravil, kako so izsilili na Bistriškem sodišču prvo slovensko uradovanje. Je to poglavje, ki spada v zgodovino našega narodnega prebujenja.

Pravil nam je tole:

Neko nedeljo popoldne, ko smo se odpravljali po opravljenih večernicah iz farne cerkve, povabil je rajnki dekan Grašič može veljake iz raznih vasi v fari na razgovor. Med tem sem bil tudi jaz. Ko smo bili zbrani v njegovi pisarni, nam je nekako takole govoril: Možje, v Ljubljani je zbral krog sebe odlične in zavedne Slovence njihov vodja in naš slovenski prvoboritelj doktor Bleiweis. Ta mož si je nadel nalogo, da se povsod, kjer živijo Slovenci, uveljavi jezik, ki ga mi govorimo. Upreti se moramo temu, da bi po uradih pisali v naših zadevah le nemške zapisnike, da bi pošiljali našim ljudem le nemške odloke in da nastavljajo v uradih take uradnike, ki ne razumejo našega jezika, ali ga razumejo le pomenkljivo. Večina našega naroda ne razume nemščine, zaradi tega moramo zahtevati, da se povsod upelje in uveljavi naš slovenski jezik. Možje, sedaj gre za to, da pokažete svojo zavednost in odločno voljo. Kadarkoli Vam hočejo dostaviti kak nemško pisan odlok, zavrnete ga in recite, da kar ne razumete ne morete sprejeti. Če Vam predložijo kak nemško pisan zapisnik odklonite svoj podpis iz istega razloga. Če bomo vsi po vseh krajih naše domovine tako postopali, sem prepričan, da bomo uspeli, ker to pravico nam je zagotovil cesar z zakonom. Posebno pa, je dejal gospod dekan, ko se je proti

nam obrnil, se zanašam na Vas, Krašovec. Vi ste prav odločen mož in uverjen sem, da boste storili po mojih navodilih.

Zakaj ne, sem rekel, če nam naročite Vi, gospod dekan, vemo, da je prav in dobro. Kar naročate bom storil jaz in mislim, da bodo tako storili tudi vsi drugi, ki so tukaj zbrani. Zlasti pa zaradi tega, ker uvidimo sami kako potrebno je, da se uveljavi v naši deželi jezik, ki ga mi govorimo in ne oni, ki ga ne razumemo.

Ko nas je potem g.dekan odslovil se smo podali vsak na svoj dom.

Minilo je nekaj dni, ko sem ravno seno na oder spravljaj, je nadaljeval Krašovec, pa vidim, da prihaja po vasi proti moji hiši birič, tako smo namreč imenovali sodne slugе. Ko je prišel do mene, ga pozdravim, na kar mi reče: Krašovec, prinesel sem Vam forladengo. Ta in ta dan, ob tej in tej uri se morate zglasiti v kancliji, tako smo tedaj imenovali sodnijo. Sedaj pa podpišite, da ste forladengo prejeli. Vzel sem forladengo v roke in nekaj časa gledal vanjo. Videl sem, da je nemško pisano vabilo na zaslišanje. Nato sem jo vrnil biriču nazaj in rekel: Ne sprejemem, ker jaz tega, kar je tukaj pisano, ne razumem. Tudi ne podpišem ničesar. Saj sem Vam vendar povedal Krašovec, je odgovoril birič, ta in ta dan, ob tej in tej uri morate priti v kanclijo. Ali vam to ni dovolj?

Že prav, sem rekel, ampak to kar ste mi Vi rekli mora biti pisano in to v takem jeziku, ki ga razumem. Potem šele bom prejem potrdil in prišel kamor me vabijo.

Krašovec, bodite vendar pametni, je rekel birič. Kolikokrat sem Vam že dostavil razne sodnijske odloke in Vam povedal, kaj je v njih pisano in vselej ste podpisali dostavnico brez pomisleka.

Je res, ne bom ugovarjal, sem dejal, ampak sedaj mora biti enkrat konec, da bi mi morali sprejemati odloke, ki so pisani v jeziku, ki ga ne razumemo.

Krašovec, jaz si ne morem razlagati Vašega postopanja. Če povem to našim gospodom v kanceliji - veste kaj vas čaka. Lahko Vas še zaprejo. Če pa ne pridete na dan na katerega ste vabljeni, Vam bodo naložili občutno denarno kazen.

Le povejte Vašim gospodom, zakaj sem zavrnil ferladengo, pa naj naredijo kar hočejo, jaz se jih nič ne bojim, sem rekel.

Birič je nato odšel.

Minilo je kakih deset dni, ko stojim pred svojo hišo in vidim, da prihaja zopet eden biričev proti meni, a ne isti kakor prvič, ampak njegov tovariš. Ko se pozdraviva pa začne. Krašovec, moj tovariš mi je pravil, da niste hoteli prevzeti forladenge, ki Vam jo je hotel pred osmimi dnevi dostaviti. Povedal je gospodom in ti so zelo hudovali nad Vami. Rekli so, da naj Vam skušam forladengo ponovno dostaviti in če jo ne sprejmete, in ne podpišete, naj jo nabijem na Vaša hišna vrata. Če pa potem kljub temu ne pridete, bodo poslali orožnike, da Vas s silo priženejo v sodnijo. Razen tega pa vam bodo predpisali občutno denarno globo. To je vse po zakonu in Vaše pritožbe Vam ne bodo pomagale.

Odkrito Vam povem, da sem se nekoliko ustrašil, je prekinil Krašovec pripovedko, ko sem pa pomislil na besede in zagotovila gospoda dekana, da smo upravičeni zavrniti nemško pisane odloke, sem odgovoril biriču: Vstrajam pri tem, kar sem povedal Vašemu tovarišu. Odlokov, ki jih ne razumem, ne prevzamem, tudi če bi jih sami gospodje iz sodnije prinesli. Poučen sem, da je tako postopanje nezakonito in dvomim, da se bodo gospodje v sodniji upali postopati na ta način s kakršnim hočete Vi mene ustrahovati.

Ko me je še nekaj časa nagovarjal in mi grozil, a končno videl, da je vse njegovo prizadevanje zaman, jo je odkuril, ne da bi mi bil forladengo nabil na hišna vrata.

Zopet je minilo nekaj dni in zopet sem videl onega prvega sluga korakati proti moji hiši. Ko je stopil pred me, mi je osorno zabrusil: Tukaj imate Krašovec povabilo. Ampak rečem vam, Krašovec, to si bodo gospodje v sodniji

zapomnili. Tri dni, cele tri dni se so trudili, da so to povabilo sestavili. Vzel sem povabilo v roke in res je bilo pisano v slovenščini, a v tako spakedrani slovenščini, da tudi povabila nisem nič več razumel kakor nisem razumel forladenge. Led pa je bil prebit. Od tedaj sem pridobil vedno več posnemalcev. Drug za drugim so zvedeli, kaj sem dosegel in od tedaj se je polagoma začelo uvajati po naših uradih slovensko uradovanje.

Tudi o tem nam je pripovedoval Krašovec, kako je namreč zaznal za železnico. Tako je pripovedoval:

Neki kmet Krt po imenu iz naše vasi je začel trgovati z lovorjem in drugimi takimi dišavami in rastlinami, ki rastejo ob istrski obali. Tam jih je nakupoval, prodajati pa jih je hodil od vasi do vasi, od mesta do mesta, daleč po svetu - tja do Štajerske dežele. Ko se je vračal v domačo vas, so se zbrali okrog njega vsi radovedni vaščani. Vedel jim je povedati mnogo novic, ki jih je zvedel na svojem potovanju po svetu. Jaz sem bil tedaj še majhen fantič, je dejal Krašovec, pa sem bil prav tako radoveden za novice, ki jih je kmet pripovedoval. Vrinil sem se kar med nje, da sem bolj slišal. Najzanimivejše na kar se še spominjam, je bila novica, ki jo je Krt prinesel iz tujega sveta ta, da bo cesar gradil železno cesto iz Dunaja v Trst. Po cesti, pa je dejal, vozov ne bodo vlekli konji, ampak stroj. Beži, beži Krt, dejali so vaščani, kje je to mogoče - železno cesto - še kamenja včasih težko dobimo, kaj pa železo. Kje so tisti, ki bi premogli toliko železa. Iz Dunaja v Trst, pomisli Krt, so modrovali, to so daljave. Ne kakor od nas v Trst, ampak če bi hotel priti tja iz Dunaja z najhitrejšim konjem, bi potreboval mesece.

Tako in enako so pravili možje svoje pomisleke in zmajevali z glavami. Kaj takega se jim je zdelo nemogoče.

Jaz pa, je dejal Krašovec, čeprav sem bil še mlad fantič, si nisem predstavljal take železne ceste, kakor naši možje, ampak mislil sem, da bo pravtako zgrajena, kakor cesarska cesta, ampak da bodo po cesti položene železne palice, po katerih bodo tekli vozovi, ki jih bo gnal stroj.

Ropar Šarec

Šarec je bil sin nekega mlinarja iz Ilirske Bistrice. Ropar je postal, ker se je skrival po gozdih, ko so ga hoteli vtakniti v vojaško suknjo. Če je imel kako družbo in kako je ropal ni znano. Le to se ve, da je bil zaradi ropa obsojen v Ljubljani na dosmrtno ječo in da je v ječi umrl. Ko je bil že na smrtni postelji je izrazil željo, da bi še enkrat videl svojega brata. Prošnji so ugodili in brat ga je obiskal v ljubljanski ječi, kjer je bil zaprt. Ko se je vrnil v Bistrico so Šarca vprašali bistriški možje, ki se so zbrali na običajnem zbirališču, kaj da sta z bratom govorila.

Blede se mu, je odgovoril Šarec. Dejal mi je, naj okopljem hruško, ki raste v mojem vinogradu in prav globoko naj jo okopljem, mi je ponovno rekel. Zdi se mi, da ni bil več pri zdravi pameti. Ječa ga je zdelala, je dostavil.

V družbi, ki je Šarca poslušala, je bil baje tudi stari oče pisca te knjige, "stari Košomat". Ta mož, moj stari oče, je bil priden in podjeten mož. Posedoval je v Ilirski Bistrici mlin in žago, razen tega pa je trgoval s hrastovim lesom. Baje ga je nakupoval na Dolenjskem ter ga prodajal v Trst. Kakor pripovedujejo, so ležali ob vseh potih v Bistrici njegove velike skladišnice hrastovih hlodov. Trgovina mu je izvrstno uspevala in si je zaradi tega pridobil veliko premoženje. Ke pa kakor znano ljudje ne morejo verjeti, da bi si kdo mogel pridobiti s podjetjem samim veliko premoženje, pripisujejo vedno pridobitvi večjega premoženja kakemu zagonetnemu slučaju.

Tako je bilo tudi v primeru mojega starega očeta.

Kakor sem gori povedal, je bil baje v družbi, kjer je Šarec pripovedoval o razgovoru s svojim bratom v ljubljanski ječi, poleg tudi moj stari oče. Drugi možje, ki so stali okrog Šarca si so izpoved Šarcevega brata tako razlagali kakor Šarec sam, to je, da se je njegovemu bratu bledlo. Ne pa tako moj stari oče. On je vedel, da je hotel brat Šarca na nekaj opozoriti, kar mu ni mogel naravnost povedati. To pa najbrž zato, ker je bil pri razgovoru prisoten kak jetniški paznik. Mojemu staremu očetu je zaradi tega pri pripovedovanju Šarca šinila v glavo misel, da mora biti pod hruško zakopan naropani denar.

Ko je nekdo Šarčevih po nekaj dneh hodil po Šarčevem vinogradu je opazil, da je bila zemlja okrog hruške globoko prekopana. Poizvedovali so kdo in zakaj bi bil to storil, a niti prej niti pozneje niso mogli ničesar zvedeti. Dejali so, da je moral kdo tam kopati po noči. Od tedaj naprej pa se je mahoma pojavilo, tako pripoveduje ljudsko izročilo, v hiši mojega starega očeta blagos-tanje.

Pravijo, da pri nas Slovencih ne vzdrži premoženje ene družine skozi več rodov. Postal je že prav nekak pregovor: Kar oče pridobi, sin zapravi. V naši Ilirski Bistrici pa je to postalo nekako pravilo. Čeprav ni sin vedno zapravil kar je oče pridobil, ampak vendar je sin več ali manj nazadoval kakor napredoval. Za mojim starim očetom je pridobil z lesno trgovino, zlasti z izdelovanjem deščic za agrenine (oranže, citrone), ki jih je pošiljal v Sicilijo precejšnje premoženje posestnik žage in mlina Domladiš. A tudi Domladišu so pripisovali izvor njegovega premoženja nekemu zagonetnemu slučaju. Domladiševa hiša ni bila bogata, kakor ni bila hiša mojega starega očeta, ko je eden in drugi prevzel po svojem očetu mlin in žago. A tudi Domladiš je bil, kakor moj stari oče, podjeten in strmeč mož, ki si je z lesno trgovino ustvaril precejšnje premoženje. O izvoru njegovega bogatstva pa pripovedujejo tole:

Nekoč je Domladiševa dekla kidala gnoj iz svinjaka. Naenkrat pa je z vilami zadela na nekaj, kar je bilo podobno mehu. V mehu pa je zarožljalo, kakor bi bila v njem veriga. Vsa prestrašena je prihitela v hišo in povedala to svojemu gospodarju. Hitela sta oba nazaj v svinjak. Domladiš se je sklonil in segel tja, kjer je ležala ona čudna stvar o kateri mu je pravila dekla. Ko je nekaj časa v jami tipal, brskal in nekaj v roke jemal, je vstal ter poslal deklo v hišo, sam pa se je zaprl v svinjak, da ni mogel nikdo do njega. Kopal je naprej in baje izvlekel iz zemlje poln meh denarja. To je bila podlaga za njegovo poznejše bogastvo. Tako pravi ljudska govorica.

Gradba zvonika

Pokojni Aleksander Ličan je bil zelo podjeten trgovec. Kot sin trgovca z Mahrovo šolo si je iz malih začetkov ustvaril zelo obširno trgovino. Dobavljal je blago ne le v domačem okraju, ampak njegovi vozniki so ga prevažali daleč v notranjost Istre. Zlasti je uspel zaradi tega, ker je v svojem in malone v vseh bistriških mlinih mlel koruzo, ki jo je pridobival iz Hrvaške in Slavonije. Tedaj še ni bilo mlinov na motorni pogon, ampak samo tam kjer je gnala mlinska kolesa stalno tekoča voda, ki je pa na krasu redka zlasti v suši. Zaradi tega so bili zaposleni bistriški mlini noč in dan, zlasti pa ker je večina njih mlela za Ličana. Ličan pa ni bil samo podjeten trgovec, ampak bavil se je tudi z drugimi podjetji. Nakupoval je jeseni velike količine češpelj, kuhal iz njih po zimi slivovec in ga prodajal v Ljubljano, Trst in druga mesta. Razen tega je pa v vsem okraju pokupil jeseni med. Imel je tudi žago, kjer je žagal deščice za agrume. Razen vseh teh podjetij se je mož ukvarjal z naprednim kmetijstvom. Nabavil si je posebne vrste plugov, bran, čistilnic za žito, kakršnih v naših krajih do tedaj ni poznalo. V njegovih obširnih hlevih je stala dolga vrsta konj in krav, ki jih je dobil iz Švice. Tudi je gojil neke poseben vrste ovac, ki jih je naročil iz inozemstva. Nadalje je redil prešiče, a bil je tudi prvi čebelar, ki je uporabljal panje s premakljivim satjem, pravitako pa tudi trčalnico za pridobivanje čistega medu. Razen tega pa je bil Ličan do svoje smrti Bistriški župan ter kot tak opravljal sam vse tajniške posle. Omeniti smem tudi, da je bil predsednik čitalnice, predsednik lastnikov skupnega gozda, itd. Če premotrim vsa njegova dejanja, si skoraj ne morem razlagati, kako mu je bilo mogoče vse obvladati. Pa ne mislite, da bi imel v svoji službi poslovodje, ali uradnike ali trgovske pomočnike - ne, le par vajencev je imel ter hlapce in dekle. Pač mu je pri vseh njegovih poslih pomagala njegova visoko nadarjena žena, katere mati se je priženila v Bistrico iz ugledne ljubljanske trgovske hiše.

Ličan je vodil in nadzoroval podjetje sam, pri tem pa je opravljal sam tudi še marsikatero ročno delo, če mu je dopuščal čas. Tako se spominjam, da sem ga večkrat videl, ko je stal v oblaku prahu pred kupi praznih vreč in jih prebiral. Ličan je bil tudi izobražen in zaveden Slovenec. Dokazano je to s tem,

da je bil dolgoleten predsednik čitalnice, ki je bila ustanovljena že leta 1862. Znano je, da je bil mož narodno zelo zaveden. Tako pripovedujejo, da se je v tem oziru posebno odlikoval njegov stari oče Matija. Baje ga je kot starega zavednega moža poljubil Škof Stros Mayer, ko se je nekoč na svojem potovanju ustavil v Ilirski Bistrici. Na njegovem nagrobniku je vklesan še danes viden napis "Stari Slovenec". S svojo ženo pa njegov vnuk ni bil istega prepričanja, kajti nekoč, ko je hotel iti proti njeni volji na volišče, mu je vse boljše hlače skrila, tako da je moral ostati doma. Da bo slika o tem delavnem in podjetnem možu popolna, povem še to, da se je na njegovo posebno zavzemanje in pod njegovim vodstvom zgradil ob Bistriški cerkvi nov zvonik. Do tedaj je bil zvonik prav skromen. Stal je vrh cerkvene strehe, kakršne vidimo še danes po naših vaških cerkvah in ki so najbrž napravljeni po italijanskem vzorcu. Ti zvoniki so spredaj in zadaj odprti, tako da se lahko spredaj in zadaj vidi v njih tri male zvonove, ki tam vise. Nov zvonik, ki je bil zgrajen pod Ličanovim županovanjem je pa visok in slok. V njem vise trije lepo ubrani zvonovi. Nad njimi pa je nameščena ura. Zvonove so za časa svetovne vojne sneli in odpeljali, po vojni pa je občina nabavila nove z enako ubranimi glasovi.

Veliko navdušenje je zavladalo po trgu, ko so zvonik blagoslovili in ko so prvič zapeli njegovi zvonovi. Žal pa je vse prešinila žalostna vest, da je pri tem opraviilu zadela kap tedanjega farnega dekana, ki je zvonove blagoslovil. Ali ni bil to omen, da niso zvonovi niti petintrideset let klicali žive in objokovali mrtve, ampak so jih prej prelili v kanone. Cerkev je posvečena sv. Juriju. Glavni oltar prikazuje svetnika na konju, ko predira s sulico zmaja. Na enem stranskem oltarju je kip matere božje, na drugem pa sv. Jožef. Tretji oltar je dal postaviti pokojni pesnik duhovnik Janez Bilc, o katerem bomo pozneje brali. Ker je bil bolehen in se mu je delala omotica če je stal na zvišenem prostoru, dal si je postaviti nizek oltar, ki je imel le nizek podij brez stopnic. Oltar nosi sliko sv. Alojzija.

Zanimiva sta dva umetno izrezljana prostorna cerkvena stola, ki stojita na desni in levi strani oltarja. Izdelana sta iz hrastovega lesa in sta navidezno še prav dobro ohranjena. Na vrhu nosita nekaj grb, v katerega je vrezana rdeča letnica 1686. Vsekakor izvirata ta stola iz zapuščine in iz časov,

ko je na bistriskem gradu gospodarila plemiška gospoda. Ne ve se pa, če sta bila že v začetku postavljena v bistriško cerkev, ali če so ju prinesli iz grajske kapele tedaj, ko se je začel grad podirati.

Pa še eno šaljivo o novem zvoniku bistriške cerkve. V naših krajih razsaja po zimi, kakor drugod po krasu in po Primorju huda, včasih prav silovita burja. Pisec se spominja na tri slučaje, ko je burja v bližini Bistrice prevrgla vlak preko škarpe. Na tako burjo so mislili možaki, ki so nekega dne, kmalu po tem, ko je bil zgrajen nov zvonik, stali ne daleč od njega ter ga ogledovali in ocenjevali. Zdel se jim je preslok in previsok. Pa reče eden izmed njih: "Dobra burja, pa bo po njem." "Da, da," so drugi pritrdili. "Dobra burja!" "Škoda ga bo!" Okrog zvonika pa je od tedaj hrumelo že mnogo burij, a on pa kljub pomislekom onih črnogledov, stoji še vedno trdno na svojem kraškem temelju. Če bo pa čez več tisoč let burja zvonik zaradi njegove starosti res podrla, bodo našli zanamci v njegovem temelju vanj vzdano posodico, v katero je tedanji župa Ličan vložil po nekaj komadov vsega pri nas zaenkrat veljavnega kovanega denarja in na pergament pisano listino o graditeljih in gradbi zvonika.

Mlini in žage X

Kdaj so začeli graditi v Ilirski Bistrici mline in žage ali pred, ali po gradbi gradu ni znano. Iz hišnega priimka pri Šmitovih, kjer je stala tik pred gradom domačija bi se dalo sklepati, da je bila nekoč to grajska kovačija, vendar bi lahko sklepali iz zgradb bistriških žag in mlinov, da so nastali pred sto in sto leti. Žage so prvotno gonila valu podobna več ali manj dolga kolesa, ki jim pri nas pravimo vretenca. Na osi vretenca je bila nasajena kljuka, ki povzroča, da žaga niha (maha). Pozneje si so nekateri posestniki po uzorcih, ki so jih videli v drugih krajih predelali svoje žage na veliko vodno kolo. Narejena so ali na tribo (nemško Getriebe), to je na kolo s preslico, ali na jermen. Pri napravi rabijo skoraj izključno slovenske izraze, kakor jarem, glavina, noht, blazinica, šiška, skočnik, iglica, grabljice, tečaj, lopar, žleb, zglavnica, nastop, trebeš, navor, nagnjevač, zobe na žagi brusiti, z nagnivačem pot speljati, čediti se itd.

V mojih mladih letih so bile sicer žage skoraj polno zaposlene, vendar so že tedaj tožili, da ni z nimi več primernega zaslužka. Kakor so pripovedovali so bili prej skozi nekaj desetletij za Bistrico zlati časi. Bistrica je bila namreč prva, ki je začela izdelovati deščice iz katerih so izdelovali zaboječke za agrume, to je za oranže in citrone (italijansko tavolette per agrumi), kakršne se menda še danes rabi. Da je bil izvor deščic res v Ilirski Bistrici, dokazuje dejstvo, da so italijanski listi, ki so objavljali cene lesa imenovali deščice "Tavolette uso Bistriza", medtem ko so deščice, ki so prihajale iz Hrvaške imenovali "Tavolette uso Croatia". Deščice usa Bistriza so se razlikovale le v debelini od onih uso Croatia. Prve so bile dva do 3 mm druge pa 5 do 6 mm debele. Povedati hočem, kako je prišlo, da so na Hrvaškem rezali delajoč deščice kakor v Bistrici. V onih letih, ko je bila deščica konjunkturna, so zvedeli tudi hrvaški žagarji, kako dobro se z izdelovanjem deščic zasluži. Zato so svoje žage preuredili na to delo. Žaganje deščic pa v debelini furnirja ni lahka stvar, ampak za to je treba dolgoletne skušnje. Te skušnje so imeli bistriški žagarji, niso pa je imeli Hrvati. Ker se jim pa ni posrečilo žagati 2 do 3 mm debelih deščic, so jih žagali v debelosti 5 do 6 mm. Italijanskim trgovcem so debelejšje deščice bolj ugajale, kakor tanke, zato so dajali tem vedno bolj prednost in tako so morali tudi konečno v Bistrici opustiti tanke in žagati debelejšje deščice. Deščice so žagale bistriške žage iz bukovih hlodov, ki so jih vozili iz Snežniškega gozda. Deščice so bile tanke kakor furnir. Bistriški žagarji (pri nas jim pravimo pilarji, žagi pila, pili pa lima) so bili pravi mojstri v žaganju bukovih deščic.

Te deščice so bistriški žagarji prodajali trgovcem v Trst. Prevažali so jih vozniki, ki so se izključno s tem poslom bavili. Iz Trsta so deščice prevažali po morju večinoma v Sicilijo. Par podjetnih Bistričanov je pa stopilo v zvezo s tamošnjimi trgovci in jim blago dobavljalo direktno. Ti domačini pa niso trgovali le z lastnim izdelkom, ampak so ga prevzemali tudi od drugih žagarjev v našem kraju. Pridobili so si s tem precejšnja premoženja. Žal pa ni bila kupčija vedno stalna, kajti odvisna je bila od letine agrumov v Italiji. Če je bila letina dobra so cene naraščale in vse žage v Bistrici in okolici so obratovalle noč in dan, če je pa bila slaba je bilo malo povpraševanja in cene so padle in vzdržal je le tisti, ki je mogel žagati na zalogo, to se pravi držati v zalogi blago toliko časa, da je prišla

zopet zanj konjunktura. V času konjunktura pa so gradili nove žage ob vseh potokih v Bistrici, njeni okolici in daleč izve nje, tudi če je voda v teh potokih poleti popolnoma presahnila, kaor npr. v Bistrici na Sušču, v Kovačevcu in v Kozleku, Pri Jasenski pili in drugod. V času mojih mladih let so pa te stranske žage začele propadati, zdaj pa ni od večine njih nikakega sledu več.

V letih 1850 do 1870 so bili zaslužki tako dobri, da so dejali, da pravijo žage groš, groš to se pravi, da je žagar pri vsakem mahljaju žage zaslužil groš, to je pet tedanjih krajcarjev. Baje so se bistriški gruntarji delili v tri razrede. V prvega oni, ki so bili dobri gospodarji, drugega oni, ki so dobro jedli in pili in v tretjega oni, ki so igrali. Igrali so baje cele noči, včasih pa kar celo noč in dan. Iger so se udeleževali tudi rafinirani igralci, ki so prihajali v igralno družbo iz tujih krajev. Ti so poznali gotove trike, s katerimi so vedno bistriške igralce do golega oskubili. Igre so spravile marsikatega gospodarja ob grunt. Poznal sem nekaj takih, ki so morali potem služiti kot žagarski hlapci.

Potok Bistrica je bil že neposredno pri izviru zaježen. Če je prihajalo iz izvira več vode kot toliko, da je gnala dva mlinska kamna in dve žagi, so vodo na jezu spustili v posebno strugo. Ta stranska struga je končala šele na koncu trga, to je pri zadnjem mlinarju.

Pri izviru je stal prvi mlin in prva žaga. Za njem pa se je vrstilo drug za drugim v manjših ali večjih presledkih trinajst jezov z mlini in žagami.

Posamezni jezi so bili ali last enega ali dveh, v enem slučaju celo treh gospodarjev. Če je bil le eden gospodar imel je dve žagi in mlin s tremi ali celo štirimi kamni, če sta pa bila dva, sta imela vsak po eno žago in mlin z dvema kamnoma. Za prvega pravijo, da ima celo, za drugega pa da ima pol zglavnice. Zglavnica pomeni pravzaprav vrhno gredo, ki je pa lahko kamnita, preko katere teče voda na kolesa.

V času, ko je potok dajal dovolj vode, so obratovali ti slednji lahko z žago in mlinom. Ko pa je začelo v suši vode primanjkovati, tako da so žage le počasi mahale in se mlinski kamni počasi vrteli, se so, kakor pravimo pri nas, začeli črediti, to se pravi vrh njih je porabljal vodo za pogon mlina in žage po en teden.

Besedo "črediti" so najbrž posneli po kravjem čredniku, ki je dobival v vsaki hiši, ki mu je dajala kravo v čredo, po en teden hrano.

Tedanjih gospodarjev je bilo dvajset po številu. Bili so to Conda (Čekada), Žvanek (Vičič), Levičar (Baša), Čot (Renko), Šmit (Tomšič), Skobar (Ambrožič), Vencina (Domladiš), Šemac gornji (Tomšič), Šemac spodnji (Tomšič), Šarc (Žnidaršič), Neščič (Valenčič), Hlist (Tomšič), Mehlin (Hodnik), Leksander (Ličan), Sonsek (Samsa), Košomat (Žnideršič), Štefanc (Samsa), Hodnik, Ive (Tomšič) in Kotež (Jelovšek).

Vsak mlinar je tedaj, ko je njegov spodnji sosed kaj preurejeval na svojem jezu pazil, da ne bi sosed svoje zglavnice zvišal in si s tem pridobil višji strmec ali kakor pravijo pri nas višji skočnik, njemu pa povzročil zastoj spodnje vode in s tem slabši učinek njegovih mlinskih in žagnih koles. Sicer je bil zakopan v bližini vsakega jeza globoko v zemljo debel hrastov čok (imenovali so ga po nemško Heimstock). To napravo je dala postaviti politična oblast zato, da je na podlagi nje ugotovila in nadzorovala v kaki višini so položene in morajo ostati posamezne zglavnice. To je bilo zabeleženo v uradnem arhivu.

Mlini

V Bistrici moje mladostne dobe je imela vsaka hiša razen žage tudi mlin. Nekateri mlini pa so že tedaj začeli razpadati, zlasti zunanja kolesa. Najprej so bili opuščeni mlini v gornjem kraju vasi, ker do tja je bila od vhoda v vas najdaljša pot. Ljudje so se vstavljali rajši pri bližnjih mlinih. Vzrokov razpadanja je bilo več. Eden teh je bil, da so zgradili v okolici Bistrice mline tudi na takih potokih, kjer ni bila stalna tekoča voda, drugi, da so kmetje opuščali setev žita, ker se je bolj izplačala saditev okopavin, zlasti ker se je začela uvažati moka iz slavonskih mlinov po nizkih cenah, tretji vzrok pa je bil ta, da so mlinarji v spodnjem delu vasi razširili svoje mline in jih opremili z mehaničnimi sejalnicami. Za mlinarje ni veljala ne nedelja ne praznik, baje ne predpisuje praznovanja nedelj in praznikov mlinarjem niti cerkev sama. O potrebi, zlasti v sušni

dobi, so mlini mleli noč in dan, petek in svetek, tako da se je kolo ustavilo le tedaj, ko je bilo sklepati top kamen. V normalnih časih so nosili in vozili v bistriške mline iz bližnje okolice, a tudi iz Čičarije. Ko pa je nastopila huda sušna doba, so vozili žito celo iz Kostavščine in iz bližnje Istre. Vsak mlinar je imel razen izrednih tudi svoje stalne stranke, ki so jih imenovali mlaje. Kot zaslužek za mletev so jemali mlinarji mitvo (najbrž mletvo) in sicer so si jemali takoj, ko so žito zasuli (nasuli) veliko merico (2 litra) od polovnika (mernika) ozir. malo (1 liter) od pol polovnika. Vsaka stanka je prejela od mlinarja kot protidar hlebček črnega kruha od vsakega polovnika žita, ki ga ji je mlinar zmlél.

Mlinarji so namreč pekli tri vrste kruha: belega iz fine pšenične moke zase, soržičnega iz mešanice slabše pšenične, soržične in ržene moke za služinčad in črnega iz mešanice koruzne, ržene in soržične moke za mlaje.

Terpum

Kakih deset kilometrov od Ilirske Bistrice se nahaja na robu planote med vasema Dolnji in Gornji Zemon nekaj s travo poraščena ruševina, ki jo ljudstvo označuje kot gradišče, spodnji del gradišča pa čelograd. Iz tega bi se dalo sklepati, da je bila v davnini tam kaka večja zgradba ker je položaj za to zelo ugoden. Na dveh straneh pada svet strmo navzdol proti Timavi. Za to domnevo govori dejstvo, da je pokojni jablaniški župan Potepan, ki je bil mimogrede povedano napreden sadjar, odlikovanec s kolajnami in dopisnik Novic, izkopal na njivi, ki leži pred vhodom na omenjeno ruševino, star denar in razne okraske, ki so izvirali iz rimske in predrimske dobe. Pošiljal jih je v ljubljanski muzej, kjer jih hranijo. Kaj je bilo na tem mestu nekdaj in kaj je bilo vzrok, da je ušlo pozabnosti, ni bilo nikomur znano, dokler ni v to skrivnost posvetil znani starinoslovec Dr. Walter Schmidt, ko me je o neki priliki obiskal v Ilirski Bistrici.

Pravil mi je to le:

Ko sem si ogledal kraje, Lož na Notranjskem in mesto pri Senju

o katerih trde zgodovinarji, da je nekoč tam stalo japonsko mesto Metulum, se mi je zazdelo, da se oni kraji nikdar ne ujemajo z opisom rimskega zgodovinarja. Ko sem pa izkopal pri Postojni neko staro mesto, se mi je zazdelo, da bi utegnili biti to ono mesto. Ogledal sem si še kraje med Postojno, Ilirsko Bistrico in mestom Reka ter prišel do sledečega zaključka:

V onem času, ko je rimski imperator Julij Cezar prodiral s svojimi legijami proti severu, da si osvoji dežele, je prebival tod narod Japodov. Cezarjeve legije so se izkrcale v hrvaškem Primorju. Od tam so korakale v notranjost dežele proti Japodskim naselbinam. Japodi, ki so o tem doznali, so jim šli naproti in jih počakali v soteski ob Dolenjskem potoku. Tam se so Rimljani spoprijeli. Že se je nagibala sreča na strani Japodov, ko so prihiteli Cezarju na pomoč stranski koloni njegove vojske. Sreča se je obrnila, cesarjeva vojska je premagala Japode ter jih pognala v beg. Ko je potem prišel s svojo vojsko v sedanjo bistriško dolino, je ukazal vse naselbine Japodov požgati, prebivalce pa je odpeljal v sužnost. Ruševina med Dolnim in Gornjim Zemonom je pa bila, kakor kažejo znaki, japonska orožarna. Seveda ni tudi ta našla milosti pred Cezarjem. Pustil jo je požgati in porušiti. Ko je tukaj svoje delo opravil, je nadaljeval svojo pot v notranjost dežele, kjer je stalo v Šmihelu pri Postojni mesto Metulum. Meščani tega mesta pa najbrž, vznemirjeni zaradi poraza Japodov, se niso postavili v bran, ampak so Cezarju nasproti prinesli kruha in soli ter ga prosili, da prizanese mestu in prebivalstvu. To je cesar tudi storil. Dr. Schmidt trdi, da se nikjer ne sklada teren, po katerem je prihajala cesarjeva vojska in teren, kjer se je vršila bitka z Japodi in teren okrog mesta Metulum tako točno, kakor prav v našem kraju.

K temu poglavju spada poročilo o najdbi večjega števila žar, ki jih je zasledil po svetovni vojni v Ilirski Bistrici služeči sodnik. S takimi raziskovanji se je bavil že prej in ko je prišel v Bistrico se je trudil, da bi kaj zasledil. Ko je nekoč hodil s takimi mislimi po gori, je zapazil na površini zemlje nekaj s travo poraščenih kamnitih plošč. To nebi bilo nič izrednega, saj takih kamnitih plošč se tam mnogo vidi. Kar pa je vzbudilo njegovo pozornost je bilo to, da so bile plošče iz sivega kamna in ne iz belega (iz apnenca) iz kakršnega obstoji cela gora. Šinila mu je v glavo misel, da so morale biti plošče prinesene iz doline in

da so služile kakemu posebnemu namenu. Pustil jih je odkopati in odkriti in res našel je tam pokopališče, kajti v jamah pod ploščami je našel sedem lončenih žar s pepelom. Žare so poslali v tržaški muzej, kjer jih hranijo. Iz katere starostne dobe izvirajo te žare, pa utegnejo doznati starinoslovci.

Izvir pod Stražico

Med Bistrico in Trnovem je od nekdaj obstojalo neko nesoglasje, ki se sicer ni jasno kazalo, ampak, ki je prišlo le o gotovih prilikah do izraza. Šlo je namreč za družabno vrednost ene in druge vasi. V Bistrici ni bilo namreč niti enega posestnika, ki bi se bavili izključno s kmetijstvom, ampak bili so ali lastniki žag in mlinov, ali pa trgovci, gostilničarji, obrtniki in delavci. Ker je bil v Bistrici sedež sodišča, davčnega urada in pošte, so v njej stanovali tudi uradniki in tudi ti so se vedno zavzemali za Bistričane. Sinovi imovitejših družin se so pa par let šolali v Ljubljani, zato je večina prebivalcev govorilo nemščino, kar je bilo za tedanje čase znak večje izobrazbe. Bistrica je bila trgovsko središče celega okraja, tja so nosili kmetje svoje žito mleti, tja so vozili hlode iz gozdov in tja so hodili na urade. Vse to je dalo Bistrici značaj malega podeželskega mesta, njenim prebivalcem pa zavest višjega družabnega položaja. Trnovo pa je bilo z malimi izjemami izrazita kmečka vas, čeprav sta bili tam nameščeni moška in ženska (samostanska) ljudska šola in farna cerkev. Tudi železniška postaja Trnovo - Bistrica stoji na trnovskem zemljišču, dasi je od Trnovega malone toliko oddaljena kakor od Bistrice.

Kljub temu pa se Trnovci niso pustili nikjer zapostavljati, akoravno so Bistričani vedno skušali izkoristiti. Celo zaradi nedostajanja vode v njihovih vodnjakih so jih zafrkovali, češ ljudje in živina bi vam poginila, da hodite za časa suše po vodo v bistriški potok, pri katerem napajate svojo živino. A tudi med otroci se je pojavilo nasprotstvo. Spominjam se, da so trnovski šolarji večkrat nagnali bistriške s kamenjem, ali ti one. Nasprotstvo se je pokazalo tudi tedaj, ko so v Bistrici napeljali po trgu vodovod. Pod nobenim pogojem niso dovolili, da bi ga speljali tudi v mlekarino, čeprav je bila mlekarina zadružna in

so imeli ti in oni od nje koristi. Nasprotovali so največ zaradi tega, ker je mlekarna stala v bližini kolodvora, torej na trnovskem ozemlju. Bistričani, zlasti večina mlinarjev je svoj ugovor utemeljevala s tem, da bo za čas suše porabila mlekarna toliko vode, da jo bo primanjkovalo za pogon žag in mlinov. To je dalo povod, da se je pri poznejših volitvah v občinski odbor pojavila taka agitacija proti piscu te knjige, ki je bil tedaj župan v Bistrici zaradi tega, ker se je zavzemal za oddajo vode mlekarni, da je pri volitvah, ki so se kmalu na to vršile, propadel s svojimi kandidati. Da ne bodo bralci mislili, da tudi sicer nisem užival zaupanja v občini, povem le to, da sem bil po treh letih od novega odbora ponovno soglasno izvoljen za župana, a sem izvolitev zaradi prezaposlenosti odklonil. Tudi po svetovni vojni mi je italijanska oblast ponudila to mesto, pa sem ga odklonil.

Še neka bajka pojasnuje nasprotstva med tema dvema sosedoma. Pripovedujejo tole. Iz neke votline visoko nad trnovsko vasjo pod hribom Stražica je začela vreti na dan voda. To je vzbudilo med trnovskim prebivalstvom nepopisno veselje. Hodili so k novemu izviru in odstranjevali skale, da bi vedno v večji meri pospešili pritok vode. Dejali so: Bomo že pokazali Bistričanom. Sedaj bomo pa tudi mi lakho postavljali ob vodi žage in mline. Ko so o te, zvedeli Bistričani, se so prestrašili. Mislili so, da si išče njihov potok v gori drugo pot, če sili voda v Trnovem in balo se je, da bo voda v Bistrici vsahnila. Kaj storiti? Pa je nekdo prišel na dobro misel: Izvir vode pod Stražico moramo zamašiti. Rečeno storjeno. Po noči, ko je vse spalo, so šli Bistričani k izviru pod Stražico, nabrali so kamenja in ga v ono jamo, kjer se je voda pojavila toliko nametali, da so studenec zasuli.

Ko so drugi dan prišli Trnovci k izviru so našli, da je presahnil. Na ta način, tako govori ustno sporočilo, so Bistričani Trnovce prevarili, svoje mline in žage pa obvarovali pred propastjo.

Regetanje

Nekaj posebnega so pri nas priprave, s katerimi napravijo otroci o velikonočnem tednu v cerkvah, potem ko odpojejo duhovniki običajne psalme, oni trušč, ki naj pomeni pretres, ki je nastal v naravi po Jezusovi smrti. Kakor sem zvedel nimajo drugod takih priprav. Reklo se mi je, da znosijo za prirejanje trušča otroci v drugih krajih pred cerkev stare zaboje, po katerih tolčejo toliko časa, dokler jih razbijejo. Pri nas pa se vrši to z boljšimi pripomočki. Ti pripomočki so klepetci, regetulje (ragle) in skrinje. Klepetce in ragle so splošno znane, zato jih ne bom opisoval, znane pa niso skrinje, na katere regetajo pri nas otroci v velikonočnem tednu. Skrinje obstojijo iz vsestransko zaprtega zabojčka, ki ima v sredi dna večjo okroglo luknjo. Na zgornjem delu zabojčka je po enem robu na dveh pri strani pritrjenih ležajih nameščen val. Ob obeh koncih vala so vrezani nabranci, kakršne vidimo pri raglah. Ostali srednji del vala pa je gladek. Vanj so zatakneni v v gotovem razporedu ven štrleči klini. Od nabrancev segajo do drugega konca zabojčka tanke deščice prav take kakršne so pri raglah, ki povzročajo škripanje. Med njima so pa v prav taki dolžini nameščene deščice, ki imajo v bližini valja na spodnji strani pritrjene majhne bate. Podobne so malim kladivcem. Na enem koncu vala je nataknjena kljuka, s katero regetač val vrti. Med vrtenjem drgnejo deščice po nabrancih in povzročajo škripanje, kladivca pa, ki jih klinčki na valu povzdigujejo, povzročajo ubran klepet.

Že par tednov pred Veliko nočjo poiščejo otroci svoje skrinje iz podstrešij, kjer so jih imeli med letom spravljene. Pregledajo jih in preskušajo, če so v redu in jih popravljajo, če so se razsušile ali se drugače kaj pokvarile. Šoli odratsli jih prodajajo, novi naraščaj pa jih kupuje, ali si nabavljajo nove. Več velja oni, ki ima večjo skrinjo in oni čegar skrinja ima bolj glasen in ubran glas. Spominjam se, da je nekoč med otroci počil glas. Dva brata izdelujeta skrinjo, ki bo tako velika, da jo bosta morala dva nositi. To se je tudi resnično zgodilo. Skrinja je bila občudovana od vse mladeži. Gromela je kakor bi se grad podiral.

Kakor znano pričnejo velikonočni obredi na Veliko sredo. Tega dne popoldne prinaša mladež prvič svoje regetulje in skrinje v cerkev in potem vsak dan do sobote. Na vseh cestah, ki vodijo v cerkev se sliši regetanje fantičev, ki preskušajo svoje inštrumente. V cerkvi se namestijo z njimi bolj v ozadju. Mežnar mora ves čas budno paziti, ker se dogaja, da zdaj na tej, zdaj na drugi strani zaškripajo skrinje. Bolj predrznim mora seči celo v lase, da vzdrži disciplino. Kljub temu pa nagajivosti ne more biti povsem kos.

Pred oltarje gori na stopničastem svečniku dvanajst belih in v sredi med njimi na vrhu rdeča sveča, dvanajst apostolov in Jezus. Ko pojo duhovni psalme, ugaša mežnar sveče v gotovih presledkih drugo za drugo. Ko je ugasnil vseh dvanajst belih, prenese preostalo rdečo svečo za oltar.

Istočasno pa se dvignejo duhovni iz klopi, kjer so med petjem sedeli in se podajo pred oltar, kjer nadaljujejo petje. Sedaj je nastopil trenotek, ko bo srednji duhovnik vzel šibico v roke ter udaril z njo po oltarju. Nemir med otroci in škripanje regetulj in skrinj narašča od minute do minute. Ko slednjič zapoje šibica, zaklopočejo klepetci, zaškripajo regetulje in zagrmijo skrinje, kakor bi se cerkev podirala. S tem je prireditev pri kraju. Verniki in otroci zapuščajo cerkev.

A ne le otroci, ampak tudi cerkev sama se poslužuje skrinj, kajti od onega dne, ko odidejo zvonovi v Rim in dokler se zopet ne vrnejo, opravljajo njihov posel v zvonikih nameščene skrinje.

Še posebnost zvonjenja v naših cerkvah hočem pri tej priliki omeniti. Neubrano zvonjenje zbuja kakor znano žalost, zaradi tega zvonijo pri nas zvonovi neubrano le ob smrti in pri pogrebu kakega farana. Če umre kak odličen faran, pustijo ta čas dokler leži na mrtvaškem odru, zvoniti opoldne in zvečer razen v domači, tudi v farni cerkvi. O vseh drugih prilikah pa zvonijo zvonovi ubrano, kakor pravimo pri nas "kompenjanje z zvonovi", to je pritrkavajo. Način pa je vedno drugačen. Drugačen je v petek v spomin Jezusove smrti, potem ko odzvoni poldan, drugačen v soboto ob štirih popoldne, ko oznanjajo zvonovi nedeljo, drugačen ko vabijo zvonovi v nedeljo k maši, najbolj slovesen pa je ob procesijah.

Zaklad pod gradino. Izvor Bistrice

Iz one dobe, ko posluša otrok rad pravljice, se spominjam starega Majerja. Pripovedoval nam je razen pravljic tudi o svojih doživljajih v svoji trinajstletni vojaški službi. Čas mi je izbrisal vse spomine na njegove pripovedke. Le to mi je ostalo, da nam je nekoč pravil: Veste otroci, v zemlji pod gradino (Bistriški grad) se nahajajo kleti in hodniki. V kletih so skriti veliki zakladi raznih dragocenosti. Vhodi pa so od davna zasuti, zanje nikdo ne ve. Če bi pa kdo hotel do njih priti in prišel v gradini kopati, bi se skalovje na katerem je grad stal odtrgalo in porušilo v Bistrico. To bi povzročilo, da bi voda vso vas poplavlila in vsi oni, ki bi bili ta čas doma, bi utonili. To Bistričani vedo, je dejal stari Majer, zato se nikdo ne upa kopati in ne poskuša priti do zaklada. Ta pripovedka starega Majerja mi je ostala v spominu, zato ker sem se vedno, ko sem se na zaklad spomnil, bal, da bi kdo vendarle začel v gradini kopati in povzročil povodenj, v kateri bi vsi utonili.

Stari Majer nam je pripovedoval tudi neko pravljico iz turških časov in o neki grajski deklici, ki je hodila iz gradu zajemati vodo doli k potoku z zlato kangljico. Žal pa mi pravljica ni ostala v spominu.

Pripovedujejo tudi, da gora iz katere izvira Bistrica ni masivna, ampak so v njej velike votline in najbrž tudi jezera. V votlinah morajo biti prav taki, če ne lepši kapniki kakor v Postojnski jami. A bogve, kje daleč v gori se vse to nahaja. Sklepajo pa to iz tega, da po dežju takoj naraste voda v potoku, če pa je dež izdatnejši, privre na dan voda tudi iz višje ležečih izvirkov, ki v sušni dobi popolnoma presahnejo, kakor Kukčovka, Suška reber, Kovačevcevec, Kozlek, Jasenska pila in drugi. To pa zaradi tega, ker je odprtina izvora Bistrice pretesna, da bi mogla vso količino vode izbruhati. Zato si je v notranjščini zaježena voda poiskala višje ležeče odprtine, da odteka v takih primerih na svitlo.

Višji gozdarski nadzornik v p. g. Putik mi je nekoč pravil, da imajo vse vode okrog Snežniškega masiva, kakor Bistrica, Reka, Rečica, Pivka, Cerknica in druge svoj izvor iz Snežniškega masiva in da prav tako kakor se

stranski izvirki v Bistriški dolini pojavijo le ob večjem deževju, se tudi Cerkniško jezero jezero napolni le pod istimi okoliščinami.

Imenovani je tudi drugače razlagal nastanek Krasa, kakor ga opisujejo zgodovinarji. Ti namreč trdijo, da so Benečani izsekali Kras, ko so gradili svoje mesto na lagunah. On pa pravi, da je ta domneva napačna, ker je popolnoma izključeno, da bi porabili Benečani za pilote tako ogromne količine hrastov, kakršne so se nahajale na tej sedaj goli planoti, kajti razsežnost te planote, ki sega ob vsej zahodni obali jadranskega morja daleč v notranjost dežele je preogromna, da bi Benečani mogli porabiti vso količino lesa, ki se je nahajala v teh gozdovih.

On meni, da je kras opustošil ogenj, ki se je širil z neznansko hitrostjo v kaki sušni dobi in ki ga je šele dež ugasnil. To sklepa iz tega, da se po Krasu tu in tam najde v zemlji še apno. To je moglo nastati le iz kamenja, ki ga je žgal močan ogenj.

Glede kapnikov se spominjam, da so v moji otroški dobi nekoč delavci lomili kamenje v rebri na Košomatovi steni. Potrebovali so ga za gradbo Graparjeve hiše. Ko so kopali v globino, so odkrili podzemeljsko jamo z obilnimi lepimi kapniki. Mnogo radovednežev je prihajalo, da si jamo ogleda. Jama pa ni bila prostorna, ampak se je bilo treba tuintam preriniti skozi ozke odprtine in laziti po trebuhu, da si prišel naprej. Vsak kdor je šel v jamo, si je odbil kak lep kapnik ter ga ponesel domov. Med temi drzneži sem bil tudi jaz. Ker pa se je bilo bati, da bi se živina ali človek v jami ponesrečil, in ker ni bilo nikogar, ki bi dal sredstva za nadaljno odkrivanje na razpolago, so jamo zopet zasuli, čeprav je bilo marsikateremu žal zanj.

Otroška doba

Spomini človeka na njegovo otroško dobo so najlepši. Poznejši doživljaji se daleko ne morejo primerjati z njimi. Tako mi je tudi Bistrica iz one dobe vsa svetlejša, lepša in prikupnejša kakor ona kakršna se mi je pozneje

pokazala. Tudi ljudje s katerimi sem prihajal v dotiko, tako se mi danes zdi, so bili sama srčna dobroti. Oj Bistrica, ti raj moj otroških let, kam odšla si, kje si.

Koliko razvedrila, koliko veselja, koliko prilik si nam otrokom nudila za rajanje in igranje po tvojih žagah in mlinih, ob tvojem bistrem potoku, po tvojih potih in cestah, po tvoji gori in po tvojih rebreh. Zvihali smo si hlače, deklice so privzdignile krilca in bredli smo po njem in iskali igrače med staro v potok vrženo šaro.

Čeprav nam je včasih kaka črepinja porezala roko ali nogo, da se je poredila kri, kaj to nam! Kri se je ustavila in hajd nazaj v vodo. Če pa je bilo prav hudo, smo pa jokali domov. Na žagah je bilo mnogo izbire med lesnimi obrezki. Iz njih smo delali razne igrače, posebno pa žlebe v katerih so tekla vretenca (kolesca) z loparji, če so v žleb napeljali vodo. Kdor je bil posebno spreten, nastavljal je, da je kolesce gnalo kladivo, kakršno smo videli v Hlistovi kovačiji. Neki posebno spreten fant je napravil tri kovače, ki so kovali, ko se je kolesce vrtelo. V kakem slepem oknu hiše si smo postavljali oltarčke in brali mašo, na dvorišču pa smo zgradili zvonik s tremi ubranimi zvonovi ter zvonili in pritrkovali, kakor pravi mežnarji.

Ob dežju in še celo med dežjem smo v rebri ob jarkih gradili jezerca, napravljali jeze in vanje stavili žlebove z vretenci. Ob suhih dnevih pa smo iz peska delali mlinčke in gradbe. Ko smo igrali tate in roparje je bila vsa Bistrica naša domena. Skrivali se smo povsod, tudi med kolesi pod žagami in mlini. Lahko rečem, da ga v vsej Bistrici ni bilo kotička, ki ga ne bi poznali. Nekoč pa se je zgodila nesreča, ki e vso vas presunila. Na bistriških žagah je smela namreč vsaka bistriška družina brezplačno pobirati stržnice, kakor pravimo pri nas žaganju. Ko je neko mlado dekle prišlo s pletenico pod neko žago, da bi nabralo žaganja, je hotelo prekoračiti os, ki je gnala žago. Po nesreči pa je zašlo njeno krilo med preslico in palčno kolo jo je povleklo med zobovje ter ji zdrobilo glavo. Ker se je zaradi tega žaga ustavila, je šel žagar pod žago in videl nesrečo. Pomoči pa seveda ni bilo. Revico so pokopali ob občnem sočutju. Tudi nas otroke je pretresla grozna smrt, ni nam pa vzela poguma, da bi ne hodili še naprej pod žage.

Tudi na rebrah, ki na treh straneh obkrožajo trg, smo imeli otroci mnogo prilik za zabave, nobena skala ni bila prestрма, da je ne bi preplezali. Zlasti pa nas je mikala gorska planota nad trgom, ki se imenuje ravnice. Po ravninah je pasel vaški črednik goved. Gospodar pa, ki ni hotel dajati svojgo ved v čredo, je vzel v službo volarja. Tako pravijo pri nas pastirčku. Bil je po navadi mlad fant iz kmetov, ki je odrastel šoli. Njegova skrb je bila, da je iskal boljšo pašo za mu izročeno goved. Ti volarji so bili naši prijatelji, ker so nam posojali biče, da smo z njimi pokali in ker so vedeli za razna tičja gnezda.

Na Ravninah in dalje po naši kraški gorski planoti, ki sega od strmega roba nad bistriško dolino do gozda pod Snežnikom so se pasle velike črede ovac. Vračali so jih dva in več ovčarjev, ki so morali temeljito poznati svojo stroko. Znati so morali ne le ovce pasti in jih čuvati pred volkovi, marveč tudi molsti, siriti in pa ovce striči. Vsaka čreda je imela zaradi volkov, ki so se tu in tam priklatili iz gozda, več hudih ovčarskih psov. Ovce, ki so se pasle v bližini Bistrice so ovčarji prignali vsak večer v Bistrico ter jih spustili v vodo, da so se napojile in zgubile utrujenost.

Lepo je bilo na naših gorah. Tu so se pasle ovce, med njimi so lajali psi, tam so mukale krave in zopet tam so kosili kosci travo po senožetih, med njimi pa so prepevale mlade grabljišče. Dekleta, ki so služila v Trstu in reki so so, če je le šlo, vzela dopust, ko je začela košnja v gorah, tako priljubljeno je bilo to izredno delo. Nad vsem tem pa je visoko v zraku drobilo nešteto škrjančkov melodije svojim družicam, ki so v gnezdih, skritih med travo in kamenjem krile svoje mladiče. Spominjam se tudi slaboumnega ovčarja Škudovega Janeza, ki je brez katerihkoli pripomočkov zgradil po gori kakih deset hišic iz samih ploščatih kamnov, ne da bi pri tem sploh kaj drugega uporabljal. Strehe so bile obokane. V vsaki hišici je bilo prostora za tri ali štiri osebe. Še danes se njegove tehnike ne morem razlagati. Žal pa so bajte kmalu podrli nagajivci.

